

त प स्वी नां तातां तीर

[गांधीजना लेखनो संग्रह]

१५३९२

प्रस्थान कार्यालय

अमहावाह

સ ર સ્વ તી ગ્રન્થ મા લા

થા જ ના

પહેલા વર્ષનાં

ગુજરાતમાં જે જાત્રિ આવી
છે તેને પોષ, ટકાવે અને વધારે;
દેશાભિમાન જાત્રી શાગ.

પુસ્તકો

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

ગાજરાતી કાપાગરિઝિટ મિશન

અનુક્રમાંક

૧૫૩૧૨

અર્થ

પુસ્તકનું નામ

તાપસ્વીનાં તારાં તીર

વિષય : ૨૨૦૪૭૭.૧૧૩

સાહિત્ય દેશના યુવકો ઉપર
આમનની પેઠે ફેંક્યા જવું,
આંખ અને બહેરાના કાન
ઉઘાડી નાંખવા એ આ
ગ્રન્થમાળાનું મત છે.

નરસિંહભાઈ પટેલ

થાડા જ સેરા બાકી છે.

આખા સેરા લેનારને
ફિયા બેમાં મળશે.

(ટપાલ ખચ માફ.)

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : પારસી અગિયારી સામે : અમદાવાદ

ત પ સ્વી નાં
તાતાં તીર

[મહાસભામાં પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ પસાર
થયા પછી સરકારની નીતિ બિચારી પાડતા
પૂ. માંધીજીએ લખેલા લેખોનો સંગ્રહ]

પ્રકાશક
પ્ર સ્થા ન કાર્યાલય
અ મ દા વા દ

દોહ આનો

પ્રકાશક

રણછોડભાઈ કેસુરભાઈ મીસ્ત્રી

પ્રસ્થાન કાર્યાલય

મ દા વા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૭૩

અ નુ ક મ

૧ હિંદી ટીકાકારો પ્રત્યે	...	...	...	૩
૨ પદો ખૂલ્યો	...	...	...	૯
૩ પૂર્ણ સ્વરાજના ગર્ભમાં	...	...	...	૧૫
૪ વિરોધ કે વિરોધાભાસ	...	...	...	૨૧
૫ ' નહિ હડીએ '	...	...	...	૨૫
૬ વાઈસરોયને પત્ર	...	...	...	૨૭
૭ વાંસી જવાળા	...	...	...	૩૭
પ્રશ્નોત્તરી	...	...	...	
૯ રાજપ્રોદનો ધર્મ	...	...	...	૪૫

આભાર-નોંધ

મૂળ ' નવજીવન 'માં છપાયેલા લેખો આ પુસ્તક રૂપે તથા ખીન્ન કેટલાક લેખો ' ધર્મયુદ્ધનું રહસ્ય ' એ નામના પુસ્તક રૂપે છાપવા પરવાનગી આપવા બદલ હું ' નવજીવન સંસ્થા 'નો ઝાગી છું.

પ્રકાશક

મુદ્રક

ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા

વ સં ત મુ દ્ર લ્લા લ ય

ધીકાંટારોડ : અમદાવાદ

હિંદી ટીકાકારો પ્રત્યે

ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ વિષે વાઈસરૉયસાહેબ સાથે કેટલાક આગેવાનો તેમના નિમંત્રણથી તેમની સાથે મસલત કરવા ગયા હતા, તેમાં મેં જે ભાગ ભજવ્યો તેને સારું મારી ઉપર કેટલાક અગમચલા નેતાઓ ગુસ્સે થયા છે. તેઓ માને છે કે મેં ત્યાં બધું ઢોળી નાંખ્યું અને મસલત લાંગી પડી. મેં ઢોળી નાંખ્યું એમ જો કહી શકાય તો મારે એમ કહેવું જોઈએ કે મારે તેમ અનિચ્છાએ કરવું પડ્યું હતું. હું પોતે એ મસલતમાં જવા કે ભાગ લેવા તૈયાર જ નહોતે. પણ મને ધસડી જવામાં આવ્યો હતો, અને તેનું મુખ્ય કારણ તે જનતા ઉપર મારી મનાયેલી અસર હતું. ગયા પછી મારે એ લખવું નહોતું, પણ મને બોલવાનો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો. હું ગયો, અને અંતરાત્માએ કહ્યું તેમ બોલ્યો. મારી પાસે જે કંઈ પણ અસર હોય અને દેશની મેં થોડીઘણી કંઈ સેવા કરી હોય તો તે અંતર્નાદને સાંભળવાની અને તેને વશ વર્તવાની મારી શક્તિને પ્રતાપે છે એમ હું માનું છું. આ અંતર્નાદ સિવાય બીજા કોઈને હું મારી ચોથા અવસ્થામાં સાંભળું અને મારો રસ્તો બદલું એમ કોઈએ ન આશા રાખવી જોઈએ, ન ઇચ્છવું જોઈએ.

વળી પંડિત મોતીલાલજીએ અને મેં એવો શો ગુનો કર્યો છે ? મહાસભાના હુકમનો અમે અનાદર ન કર્યો, દિલ્હીમાં મજેલા આગેવાનોએ વાઈસરૉયના ખરીતાના ઉત્તરમાં જે પ્રતિલિધિ પામેલો પત્ર બહાર પાડ્યો તેની શરતોનો અમે ત્યાગ ન કર્યો, એ જ દોષ ના ?

પણ જો મહાસભાનો હુકમ તે હુકમ હોય તો, અને આગેવાનેના ઉત્તરમાં જે લખ્યું હતું તે કેવળ ગાજરની પપૂડી નહિ પણ વજન-દાર માણસોની માગણી હોય તો, તે હુકમ પાળવાનો અને એ માગણીને વળગી રહેવાનો અમારો ચોખ્ખો ધર્મ હતો એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. એ પત્રમાંની માગણીમાં અને કલકત્તાની મહાસભાના ધરાવમાં કેનેડા, ઑસ્ટ્રેલિયા વગેરે સંસ્થાનોની પાસે જે સત્તા છે, જે સ્વતંત્રતા છે તે જ પ્રકારની સત્તા અને સ્વતંત્રતા હિંદુસ્તાનને તા. ૨૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૯ પહેલાં મળવી જોઈએ, અને ન મળે તો મહાસભા બ્રિટિશ સાથેનો સંબંધ તોડવાનો ઠરાવ કરે એવી વાત હતી. આગેવાનેના દિલ્હીવાળા ઉત્તરમાં એવી સત્તા કે સ્વતંત્રતાની યોજના ધડવાને સારું જ ગોળમેળ કૉન્ફરન્સ હોય તો તેમાં જવાય એ મધ્યબિંદુ હતું. આ મધ્યબિંદુને વળગતાં અને મહાસભાના હુકમનો પ્રામાણિકપણે અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં મસલત તૂટી પડી. હું તો હિંમત ધરીને કહું છું કે ગંડિત મોતીલાલજી અને હું આમ મસલત કરવામાં સાફ રીતે વત્યાં તેથી દેશને નુકસાન નથી થયું પણ લાલ જ થયો છે.

વળી જો બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળના હેતુ ખરેખર શુભ હોય, એટલે ‘કુમિનિયન સ્ટેટસ’ને નામે ઓળખાતું રાજ્યતંત્ર હિંદુસ્તાન ભોગવે એવી ખરેખર તેની દાનત હોય, તો ગોળમેળ કૉન્ફરન્સમાં મહાસભા તરફથી પ્રતિનિધિ ન જાય તેથી કશું ચે બોવાપણું નથી. જેમને વિશ્વાસ હોય તે તેમાં ભલે જાય, અને સ્વતંત્રતાવાદીને રુચી શકે એવું તેમાં કંઈ હશે તો મહાસભા તેને તરછોડી નહિ નાંખે. પણ સહુએ એટલું જાણી લેવું જોઈએ કે ઉપરથી રૂડાં દેખાતાં રમકડાં આપીને હિંદુસ્તાનને રીઝવવાનો કાળ ગયો છે. હિંદુસ્તાનને હવે ખરી વસ્તુની જ જૂખ છે. ગમે તે કોઈ રાજ્યતંત્ર ધડાય તેમાં આ ત્રણ વસ્તુઓ સ્પષ્ટ થવી જ જોઈએ.

- ૧ બ્રિટિશ સત્તા નાબૂદ થવી જોઈએ.
- ૨ હિંદુસ્તાનની ઘેલે દહાડે ચાલતી બ્રિટિશ લૂંટ બંધ થવી જોઈએ.
- ૩ હિંદુસ્તાન કદી સહન ન કરી શકે એટલો બ્રિટિશ કારભારથી થતો અને પ્રજાને કચડનારો ખર્ચ ભવિષ્યમાં નહિ પણ હાલ તુરતમાં જ બંધ થવો જોઈએ.

મહાસલાના ધણા સભ્યો એમ માને છે કે અનુકૂળ વાતાવરણ પેદા ન થાય તો જોગમેશ કોન્ફરન્સથી ઉપલી મહત્વની વસ્તુઓ કદી સિદ્ધ થઈ ન જ શકે. બ્રિટિશ પ્રજા જેનો એક અર્થ કરી શકે અને હિંદુસ્તાનમાં આપણે ખીજો અર્થ કરી શકીએ એવી દ્વીઅર્થી ચાલાકીની ભાષાથી હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર થઈ શકે એવું વાતાવરણ કદી પેદા ન થાય. બ્રિટિશ પ્રજાએ સમજવું રહ્યું છે કે સામ્રાજ્યનો હવે અંત જ છે. આવી સમજ જોગજોગ ભાષાથી તેમને ન પડે, અને ન્યાં બે પ્રજાની વચ્ચે ચોખવટ થવાની હોય ત્યાં ચાલાકીની ભાષા અતિશય નુકસાનકર્તા નીવડે છે. ખરી વાત એ છે કે ન્યાં સુધી આપણામાં આપણી ઈચ્છા સફળ કરવા જેટલી શક્તિ આપણે નહિ મેળવીએ ત્યાં લગી અંગ્રેજ પ્રજા ઉપલી વસ્તુને કદી નહિ સમજે. જે કંઈ સ્વતંત્રતા અંગ્રેજો આજે ભોગવે છે તેને સારુ તેમને ભારે ભોગ આપવા પડ્યા છે. તેથી જેઓ પોતાની સ્વતંત્રતાને સાફ એવા જ ભોગો આપવા તૈયાર થાય તેમને જ તેઓ માન આપશે અને તેમનું સાંભળશે. તેથી ખરી મસલત આપણે અહીં કરવાની છે, કેમકે શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાનું સ્થાન હિંદુસ્તાન છે.

તેથી પૂર્ણ સ્વરાજ્ય અથવા પૂર્ણ સ્વતંત્રતાની હિલચાલ પ્રત્યે અણુગમે બતાવવાને બદલે ટીકાકારો તેમાં ન લાગી શકે તોપણ તેને આશીર્વાદ આપવાનો તેમનો ધર્મ છે એવો મારો નામ અભિપ્રાય છે.

પણ મને લાગે છે કે સ્વતંત્રતાની હિલચાલનો ટીકાકારોને ભય

તેના કરતાં સવિનય ભંગનો ભય વધારે છે. પણ તેમણે આટલું હમણે લેવું જોઈએ કે સહુથી મોટો ભય અવિનયી ભંગનો એટલે ખૂની ભંગનો છે. શું સવિનય ભંગને રોકવાના નિરર્થક પ્રયત્નમાં તેઓ ખૂની ભંગનું જોખમ વહોરવા તૈયાર છે? સ્વતંત્રતાનો ઠરાવ પસાર કર્યા પછી મહાસભા હાથ બાંધીને બેસી રહે તો તેની અને તેની મારફતે દેશની હાંસી થાય, નિંદા થાય. મહાસભાનો ઠરાવ એ કંઈ મિથ્યા બંધવાદ નહોતો, ડાળ નહોતો, ધમકી નહોતી; એ ઠરાવ મહાસભાની માનસિક વૃત્તિનો સ્પષ્ટતાએ સૂચક હતો. એટલે સ્વતંત્રતા મેળવવાનાં શાંતિમય સાધનો શોધવાનો અને ચોજવાનો જેટલો મારો ધર્મ થઈ પડ્યો છે તેટલો જ ટીકાકારોનો છે.

આપણા દેશમાં ખુનામરફીથી જ સ્વરાજ મળી શકે એમ માનનારો પક્ષ છે જ એ નિર્વિવાદિત વાત છે. એનું બળ વધતું જાય છે. તે પક્ષમાં સ્વદેશાભિમાન જેટલું આપણામાં છે તેટલું જ છે. વધારામાં ઘણી લાગશક્તિ તેના જમાખાતામાં છે. હિંમતમાં આપણે કોઈ તેનાથી અડી શકીએ તેમ નથી. આ પક્ષને વિષે અભુગતો વિશેષણ વાપરવાં એ તો સહેલું છે, પણ તેથી એ પક્ષ પોતાનો માર્ગ છોડી દે તેમ નથી. એટલું યાદ રાખવું ઘટે છે કે પાટિયા ઉપર બિલીને, છટાદાર પણ અર્થવિનાનાં ભાષણો કરીને, દેશાભિમાની તરીકે ગણાવાનો પ્રયત્ન કરનારનો હું અહીં ઉલ્લેખ નથી કરતો. જે પક્ષ અત્યારે મારા ધ્યાનમાં છે તે પક્ષના જીવાનિયાઓ અને થોડી મુવતીઓ પણ છૂપાં રહીને મૂંગે મોઢે ખંતથી કામ કરી રહ્યાં છે. તેઓ મને તે ભોગે પણ દેશને છોડાવવા સારું અધીરાં થયાં છે. પણ જોકે હું તેમના દેશાભિમાનની સ્તુતિ કરી રહ્યો છું છતાં તેમનાં ખૂની સાધનો વિષે મને મુદ્દલ શ્રદ્ધા નથી. તેઓ અને મારી વચ્ચે ક્ષતરક્ષણ જેટલું અંતર છે. હું જાણું છું કે તેમનાં હિંસક સાધનોથી આપણે જે ખોયું છે તેનું તેમને ભાન સરખું થે નથી, અથવા માન હોય તો તેઓ કબૂલ કરવા તૈયાર નથી. રાજ્યતંત્રની અંદર જે

સુધારા થયેલા માનવામાં આવે છે તે તેમની પ્રવૃત્તિને પરિણામે છે એવી તેમની માન્યતા છે. એ સુધારાનું તેઓ સરવૈયું કાઢે તો તેઓ જોઈ શકશે કે તે સુધારાની કિંમત કરતાં અને દેશની પોતાની શક્તિ કરતાં દેશે અનેકગણું વધારે ખર્ચ કર્યું છે. તેને લીધે પોલિસના સિપાઈઓ વધ્યા, લશ્કર વધ્યું, બિનલશ્કરી અંગ્રેજોની સંખ્યામાં વધારો થયો, અને આ બધામાં પૈસો પાણીની જેમ રેડાયો. પણ આવી દલીલો ગમે તેટલી બંધબેસતી હોય છતાં તેઓ સાંભળવાનાં જ નથી. કંઈક પણ એવી યોજના તેમના જોવામાં આવે કે જે તેમનામાંનો સર્વોત્તમ યોદ્ધો જેટલો ત્યાગ કરવાને તૈયાર હોય તેટલો ત્યાગ માગશે તો જ તેઓ સાંભળે અને ધીરજ રાખે. આપણું ભાષણો, આપણા દરવો અથવા તો સંમેલનોથી પણ તેઓ લલચાય એમ નથી. સાહસિક કાર્ય જ તેમની ઉપર અસર કરી શકે એમ છે. અને એવું અહિંસામય કાર્ય તો એ દેખીતું છે કે સવિનય લંગ જ હોઈ શકે. મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે તે વિના બીજી કોઈ પણ રીતે છૂપી કે છત્તી ખુનામરકીમાંથી દેશ બચી નહિ શકે. સવિનય લંગ નિષ્ફળ જાય તેથી અંધાધૂંધી મોડી આવવાને બદલે વહેલી આવે એ બેશક બનવા જેવું છે. પણ એવી નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થાય તો તે સવિનય લંગની નિષ્ફળતા નહિ હોય, એ નિષ્ફળતા સવિનય લંગ કરનારની અધૂરી શ્રદ્ધા અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી કચાશને લીધે હશે. આ દલીલ ટીકાકારના હૃદયનો સ્પર્શ ન કરે એ સંભવે. એમ થાય તો મને દિલગીરી થશે. પણ હવે મારા હેતુની નિર્મળતાનો તો કદાચ તે સ્વીકાર કરશે.

જો આપણે દેશને સ્વતંત્ર કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે ખુનામરકીનો ભય છોડવો ઘટે છે. ખુનામરકીના પાશમાં આપણે સળંગ અંધાઈ રહ્યા છીએ એ શું આપણે નથી જોઈ શકતા? આપણી ચોમેર બ્રિટિશ સંગીનોનો બાધેલો કાટ પડ્યો છે અને તેમાં આપણે બંદીવાન છીએ તે શું આપણે નથી ભાળી શકતા? દેશમાં

શાંતિને નામે આલી રહેલો સતકાર એ આપણી મર્દાનગીનું દેવાળું છે; અને એ સતકાર પણ આપણે ભૂખે પીડાતા કરોડોના ખૂનથી મેળવી સકીએ છીએ. કેમકે તેમની પાસેથી મહેસૂલના રૂપમાં તેમનું લોહી રોજ ન ચૂસાય તો હિંદુસ્તાનમાં પથરાયેલું લશ્કર અને તેના કિલ્લા અને છાવણીઓ નબી જ ન શકે. આ કરોડોના ભૂખમરાથી રિઆઇ-રિઆઇને લોકો રોજ મરતા જાય છે એ દુઃખનું જ્ઞાન જો ટીકાકારોને થાય તો એ દુઃખ ટાળવાને અર્થે તેઓ અંધાધૂંધીનું અને તેથી ચે કંઈક ભયંકર વસ્તુ હોય તો તેનું જોખમ વહોરી લે. જ્યાં લગી આ લૂંટના રાજ્યનો અંત નથી આવ્યો, ત્યાં લગી આ દારુણ દુઃખનો પણ અંત આવવાનો નથી. બ્રિટિશ રાજ્યની હેઠળ લોકોની સ્થિતિ ધીમેધીમે સુધરતી આવી છે એવો મને જરા પણ વિશ્વાસ હોત તો હું અવશ્ય ધીરજ રાખી શકત. પણ દુઃખની વાત એ છે કે જરાક પણ નિરીક્ષણ કરનારને માલૂમ પડ્યા વિના ન રહે કે કરોડોની હાલત આ રાજ્યતંત્ર નીચે ઉત્તરોત્તર બગડતી આવી છે. આટલું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી બેઠા રહેવું એ પાપ છે; અને અંધાધૂંધી ઇત્યાદિની કદપનાના ભયથી જે કાર્ય ન અટકાવીએ તો અંધાધૂંધી અટકી જવાનો સંભવ છે, અને જે કાર્ય સફળ થાય તો કરોડો નિરપરાધી દુઃખી ભાઇબહેનોની નિર્દય લૂંટ હમેશાંને માટે ટળવી જ જોઇએ, એવું સવિનય ભંગરૂપી કાર્ય ન કરવું એ બેસી રહેવાના કરતાં ચે વધારે પાપ છે.

પહેા ખૂલ્યો

“ અમુક ઉદ્દેશની ગમે તેટલી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તેથી, તે ઉદ્દેશની અંપૂર્ણ સિદ્ધિ થાય તે પહેલાં નિરાકરણ કરવાના બધા પ્રશ્નોનું આપોઆપ નિરાકરણ થઈ શકે છે એવું મેં હિંદુસ્તાનના લોકોને કદી મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. ઉદ્દેશનું સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ નિવેદન, અને તે ઉદ્દેશની સિદ્ધિ, એ બંને જુદી વસ્તુઓ છે. કોઈ ડાહ્ય પ્રવાસી કદી એમ માનશે નહિ કે એને ક્યાં જવાનું છે એટલું સ્પષ્ટ નક્કી થયાથી તેના પ્રવાસનો અંત આવી ગયો અને પોતાના ગમ્ય સ્થાને તે પહોંચી ગયો. ”

x

x

x

“ જે કામ અંગ્રેજ સરકારે કરવાનું છે તે ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ તો ન જ કરી શકે, છતાં લોકમત શો છે તે નક્કી કરી તેનો મેજ સાધવાનું એથી જગ્ય એાછું મહત્ત્વનું નહિ એવું કામ કરવાને માટે એ બોલાવવામાં આવશે. પરિણામે આ કૉન્ફરન્સ અંગ્રેજ સરકારને સૂચના કરી શકશે, અને તે પછી પાર્લામેન્ટની આગળ આખરે બંધારણની યોજના ધડીને મૂકવાનું કામ તે સરકારનું થઈ પડશે. ”

નામદાર વાઇસરાયના વડી ધારાસભામાં આપેલા લાખણમાંના ઉપરના એ ઉતારાથી સાવ સ્પષ્ટ થાય છે કે ‘ હુમિનિયન રેટસ ’ તુરત મળવાના ઉદ્દેશથી ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ મળવાની નથી. અને ‘ હુમિનિયન રેટસ ’ એ હિંદુસ્તાનનું દૂરનું ધ્યેય લલે હોય એવું

લોડે બકનહોડ પણ કબૂલ કરવાને તૈયાર થાય એ વિષે આપણે શંકા ન કરીએ. જ્યાં સમય જ મહત્ત્વની બાબત છે ત્યાં અમુક વસ્તુ આજે મળશે કે ભવિષ્યમાં કોક દિવસે મળશે એમ કહેવામાં કેવળ ઓછા-વત્તાને ભેદ નથી પડતો પણ આસમાનજમીનનો ફેર પડી જાય છે. અને આવો આસમાનજમીનનો ફેર દિલ્હીમાં થયેલી મુલાકાત દરમ્યાન સ્પષ્ટ જોવામાં આવ્યો ત્યારે વાઇસરૉયની મનોદશા અને મહાસભાની મનોદશામાં જરાય મેળ ન ખાય એમ સિદ્ધ થયું. આજે દેશમાં ગણ્યા-

હંથા કરોડપતિ છે, અને કરોડો કોડી વિનાના છે; આ રાજ્ય લાંબું ચાલે તો પેલા કરોડપતિઓ પણ રોજની સાત પૈસાની સરાસરી કમાણીવાળા થઈ જાય. આ સ્થિતિ આવે ત્યાં સુધી ભલે હિંદુસ્તાન 'હુમિનિયન રોટસ'ની વાટ જોયા કરે એમ વાઇસરૉયને પાલવે. જ્યારે મહાસભાની તો ધરદા એવી છે કે, જો તેનું ચાલે તો આજે જ, કરોડપતિને પેટ ભરવા જેટલું જોઈએ તેટલું દરેક ભૂખે મરતા ખેડૂતને પણ મળી રહે એવી સ્થિતિ કરી મૂકે. અને જ્યારે ખેડૂતને પોતાની દુર્દશાનું સંપૂર્ણ ભાન થશે અને તેને ઊગી જશે કે તેનો અપંગ દશાને માટે કિરમતને નહિ પણ આ રાજ્યને દોષ દેવાનો છે, ત્યારે તે ખીજા કોઈની સલાહ કે મદદ વિના આપોઆપ જ અધારો થશે, અને અમુક સાધનો કાયદેસર છે કે ગેરકાયદેસર છે અથવા હિંસક છે કે અહિંસક છે એનો વિચાર કર્યા વિના પોતાથી અને તેથી રીતે આ રાજ્યની જૂસરી પોતાને ગળેથી ઉતારી નાંખશે.

મહાસભા એ ખેડૂતને સાચે માર્ગે દોરવાની આશા રાખે છે.

વાઇસરૉયના ભાવણથી ખીજ એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે. હિંદી રાજ્ય-રજવાડાઓના પ્રશ્ન એ પોતે માનેલી અમૂલ્ય તપાસનું એક અવિભાજ્ય અંગ હોવું જોઈએ એવી શોધ સર જોન સાઇમને કેમ કરી તે પણ હવે સમજી શકાય છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના લોકો તો પોકાર પણ કરી શકે છે, રાજ્યોના અંગ્રેજ સરકારની જ કૃતિ હોઈ બોલીચાલી પણ નથી કરી શકતા, એટલે કોન્ફરન્સમાં જે લૂંટબાજી રમાવાની છે તેમાં એ લોકો

ઉપયોગી મહોરોં બની શકે એ ઉદ્દેશ છે. કૉન્ફરન્સમાં ‘ હુમિનિયન સ્ટેટસ’ના નામ ઉપર તાળીના ગડગડાટ થશે, પણ એ જ વખતે હિંદુ-સ્તાનના કરોડો ગરીબોને માથે વધારે બોજની મેખ મરાશે. એવી એ લોકોએ જ ગોઠવેલી જીગટાની બાજીમાં જેને બોડાવું હોય તે બંધે બોડાય.

નામદાર વાઇસરૉય મહાસભાના રાષ્ટ્રીય કરજ વિષેના ઠરાવથી ચીડાયા છે. શા સારું ? એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે મહાસભાએ આ કરજોમાંથી યોગ્ય ક્યાં છે અને અયોગ્ય ક્યાં છે તે ઠરાવવાનું તો નિષ્પક્ષ પંચને સોંપેલું છે. આ કરજોમાંના કેટલાકનાં વાજબીપણા વિષે સવાલ ઉઠાવવો એ પણ શું ગુનો છે કે ? આટલો બધો નિર્દોષ ઠરાવ લૉર્ડ અર્ચિન સહન નથી કરી શકતા એ ખ્રિસ્તી મનોદશાનો એક નમૂનો છે. આ બધાં કરજ હિંદુસ્તાને સ્વેચ્છાએ પોતાના કસ્યાણુ માટે કર્યા છે, અને હિંદી પ્રધાને કરેલા કબાલાના વાજબીપણા વિષે શંકા કરવી એમાં નરી કૃતધનતા રહેલી છે એમ હજારો અંગ્રેજો પ્રામાણિકપણે માને છે.

નામદાર વાઇસરૉયના લાગણમાં એકંદર ઉપર બહુ વજન દેવામાં આવ્યું છે, પણ ન્યાં સુધી પરદેશી રાજ પોતાનો પાથો યાવચ્ચંદ્ર-દિવાકરૌ કાયમ કરવાને માટે, અનેક હિતસંબંધોને જીદા પાડીને, જીણીને કે અગ્નિજ્વાલાં, તેમને એકબીજાની સાથે લગાવ્યા કરે ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ એકંદર અશક્ય છે. એ જૂઠ્ઠી જંજીરમાંથી મહાસભા નીકળી ગઈ એ સાઈ જ થયું. સીધે રસ્તે ચાલતાં મહાસભાની લોકપ્રિયતા જાય તો છો જાય. પણ રફમી તારીખે આખા દેશમાં જે લોકલાગણીનું દર્શન થયું તેથી તો અચૂક રીતે સિદ્ધ થાય છે કે લોકોનાં હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવનારી એક સંસ્થા હજી મહાસભા જ છે. કરોડોને એક માળાના મણકાની જેમ સાથે રાખનાર સૂત્ર તેમનો બૂખમરો છે એ પ્રભુની કૃપા જ સમજવી. હિંદુ કે મુસલમાન કે

ગમે તે જાતભાતના ખેડૂતની પાસેથી તેનો દોકડોકડો હરી લેવાના પોતાના કર્તવ્ય વિષે આ સરકાર સાવ નિષ્પક્ષ વૃત્તિથી કામ કરે છે. આમાં સરકાર ભેદભાવ નથી રાખતી.

લૉર્ડ રેડિંગની મારે ૧૯૨૧માં મુલાકાત થઈ ત્યારે મેં આગ્ર તંત્રમાં અમુક સુધારા કરવાની 'આલિશ' સૂચના કરી હતી. લગભગ તેવી જ આલિશતા લૉર્ડ અર્વિનની પાસે કરવાની હું રમ્મ લઉં છું. જો તેમની અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની દાનત સાફ હોય તો તેઓ નીચેના સુધારા તુરત દાખલ કરાવી શકે છે.

૧ સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ;

૨ હંડિયામણનો દર રૂપિયાની ૧૬ પેન્સ થાય;

૩ જમીનમહેસૂલ ઓછામાં ઓછું અર્ધું કરી નાંખવામાં આવે અને પછી ધારાસભાના અંકુશ તળે તે મૂકવામાં આવે;

૪ મીદાનો કર તદ્દન નાબૂદ થાય;

૫ લશ્કરી ખર્ચ હાલ છે તેના કરતાં અર્ધો કરી નાંખી તેમાં ઘટાડો કરવાની શરૂઆત થાય;

૬ આ પ્રમાણે કરવાથી મહેસૂલમાં થતા ઘટાડાને અંગે મોટા મોટા પગારદારોના પગાર અર્ધા અથવા તેથી જેટલા ઓછા કરવાનું ઘટે તેટલા ઓછા કરવામાં આવે;

૭ પરદેશી કાપડ ઉપર સ્વદેશીની પૂરેપૂરી રક્ષા થાય એટલો જઠાત નાંખવામાં આવે;

૮ શ્રી. હાજનો હિંદી દરિયાકાંઠાના વેપાર સંબંધી કાયદાનો ખરડો પસાર કરવામાં આવે;

૯ સામાન્ય ન્યાયની અદાલતોએ ખૂનના અથવા ખૂનમાં મદદ કરવાના ગુના માટે જેમને તકસીરવાર દરાવ્યા હોય તેવા સિવાયના બધા રાજકીય કેદીઓને છોડી દેવામાં આવે, બીજા રાજકીય ગુનાઓ માટે કામ ચાલતાં હોય તે બધાં બંધ થાય, રાજદ્રોહ વિષેની ૧૨૪અ કલમ,

૧૮૧૮નું રેગ્યુલેશન અને એવા બીજા કાયદા રદ થાય, અને આજે દેશવટો ભોગવી રહેલા દરેક હિંદીને દેશમાં પાછા આવવાની પરવાનગી મળે;

૧૦ સી. આઈ. ડી. (ગ્રુમચર ખાતું) નાબૂદ કરવામાં આવે અથવા ધારાસભાના અંકુશ નીચે મૂકવામાં આવે;

૧૧ ધારાસભાના અંકુશ તળે રહીને આત્મરક્ષણને માટે જેને ખંદૂક જેવાં હથિયાર જોઈએ તેને તેવાં હથિયાર મેળવવાનો પરવાનો આપવામાં આવે.

આજે તુરત કરી નાંખવા જોઈએ એવા સુધારાઓ બધા જ આમાં આવી જાય છે એમ નથી, પણ નામદાર વાઈસરોયે સીધી-સાદી પણ મહત્વની દેશની આટલી જરૂરિયાત પૂરી પાડવી જોઈએ. આમ થાય તો એમને ખાતરી આપી શકાય કે સવિનય કાનૂનભંગની વાત કદી તેમને કાને નથી પડવાની, અને પછી મત અને માગણી રજૂ કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ હશે તેવી કોઈ પણ પરિષદમાં મહાસભા ખરા દિલથી લાગ લેશે.

આપણા દેશમાં ઐક્ય નથી તે કારણસર આ સુધારા કરવામાં વાંધો ન આવવો જોઈએ.

મહાસભા સાચી વસ્તુની પાછળ પડેલી છે, પડછાયાની પાછળ નથી પડેલી. દર વર્ષે ભરાતી મહાસભામાં લાખો માણસો ઉભરાય છે તે કેવળ નામની જ સ્વતંત્રતા મેળવવાની ખાતર નહિ, પણ તેઓ એવી આશાએ ભેગા થાય છે કે જ્યારે સ્વતંત્રતા મળશે ત્યારે તેની ઉખા સર્વત્ર-દેશનાં દરદૂરનાં ગામડાંમાં પણ-અનુભવશે. સૌથી મોટું અનિષ્ટ બેલાશક અર્થિક લૂંટનું છે, અને ચાલતાં ને હાલતાં સ્વાભિમાનનો નાશ કરનારી નાનમની લાગણી લોકોને અનુભવવી પડે છે તેનું છે. સ્વ. સર નારાયણ ચંદાવરકર એક બકરાની વાત કરતા. એ બકરાને બળજોરીથી આલેશાન હવાદાર બાગમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો ત્યાં તે સુકાઈ ગયો, પણ જ્યારે તેને પાછો તેની

માલિકને સોંપવામાં આવ્યો ત્યારે તે પોતાના ભૂંડાભૂખ જેવા અંધારા ઝૂંપડામાં નાચતોડૂદતો આવ્યો ગયો. તેમ જ આપણને હવાઈ શાંતિ નથી જોઈતી, એથી અંધકારમય અરાજકતા: બહેતર માનીએ-જો તેથી કરીને લોકોને ચૂરી નાંખનારું દળદર શીટી શકતું હોય તો.

અહિંસા અને ખૂની કાનૂનભંગ કરનારાઓનું ભયંકર વેર વાળવામાં આવશે એવી જે ધમકી આપવામાં આવી છે એનો કશો અર્થ નથી. બંને વચ્ચે એક વસ્તુ તો સામાન્ય છે જ-બંનેને ખચર છે કે તેમણે કેવડું જોખમ વહોરેલું છે, બંનેની સંકટ સહન કરવાની તૈયારી છે. બંનેનાં સાધન પણ એક જ હોત તો કેવું સારું! બંનેનો ઉદ્દેશ એક જણાતો હોવા છતાં સાધન પરસ્પરવિરોધી છે. હું જાણું છું કે મારા જેવા અહિંસક ક્રાંતિવાદી હિંસક ક્રાંતિવાદીની પ્રગતિ અટકાવે છે. પણ તેની પ્રગતિ હું અટકાવું છું તેના કરતાં તે મારી પ્રગતિ વધારે અટકાવે છે. હું ‘મહાત્મા’ કહેવાવાના લીધે, મારા માર્ગમાં એનો અંતરાય ન હોય તો, દેશની પ્રગતિ જેટલી તે કરી શકે તેના કરતાં ઘણી વધારે હું કરી શકું એમ છું એ વાત એને ગળે જીતરે તો કેવું સારું! વળી એ વાત પણ એ સમજી લે કે મારા પ્રયોગને ઠીકઠીક અજમાવવા દેવાની એણે તક નથી આપી. એમાંના ફેટલાકે મારી લાગણીને માન આપ્યું છે એ હું જાણું છું. પણ તેઓ બધા પોતાની પ્રવૃત્તિ તદ્દન બંધ રાખે એમ હું માનું છું. એમને જોઈએ તો એટલું પણ હું કબૂલ કરવાને તૈયાર છું કે મને લોડ અર્વિનની ખફગીનો જેટલો ડર છે તેના કરતાં એ હિંસક ક્રાંતિવાદી-ઓનો વધારે ડર લાગે છે.

નામદાર વાયસરોયે પદોં ખોલીને વાતાવરણને ચોખ્ખું કરી મૂક્યું છે, અને પોતે અને આપણે કયાં છીએ એ જાણવાની આપણને તક આપી છે એટલા માટે દરેક મહાસભાવાદીએ તે નામદારનો આભાર માનવો ઘટે.

પૂર્ણ સ્વરાજના ગર્ભમાં

તુરતમાં કબૂલ થઇ શકે એવી અગિયાર માગણીઓ વાઇસરૉયની સમક્ષ મેં ગયે અઠવાડિયે રજૂ કરી તેથી અંગ્રેજ છાપાં ધગી ઊઠ્યા છે. આમાં નવાઇ પામવા જેવું કંઈ નથી. અંગ્રેજોની દૃષ્ટિએ સ્વતંત્રતા આપવાના કરતાં એ માગણીઓ કબૂલ રાખવી એ ઘણું વધારે અઘરું છે. કેમકે તેમાં અંગ્રેજ વેપારને તે ભારે નુકસાન જીએ. સ્વતંત્રતા કહો કે ‘હુમિનિયન સ્ટેટસ’ એ આપતાં તો એવી શરત મૂકી શકાય કે જેથી બ્રિટિશ વેપારને મુદ્દલ હાનિ ન પહોંચે. પણ પેલી અગિયાર માગણીઓમાંની ઘણી એવી છે કે અત્યારે ચારેબેરથી ચાલી રહેલી લૂંટ તો બંધ જ થઇ જાય, અને હિંદુસ્તાન પાયમાલ થઇ રહ્યું છે એવી ઉડાઉ, ખર્ચાળ રાજ્યનીતિનો અંત આવે. આજ લગી તો જે જે છૂટ હિંદુસ્તાનને મળી કહેવાય છે તેને અંગે હિંદુસ્તાનની ઉપર કરજનો યોજો વધ્યો છે. નથી એક અંગ્રેજ અમલદાર કે અંગ્રેજ સિપાહી ઓછો થયો; નથી વાઇસરૉયથી માંડી નાનામાં નાના અંગ્રેજ અમલદારનો પગાર ઓછો થયો. એથી ઊલટું, લી કમિશને પગારોમાં વધારો કર્યો, અને અંગ્રેજ અમલદારોને ભવિષ્યને સારું મુચરકા લખી આપ્યા. તેથી સ્વતંત્રતાને નામે આપણને જે બંધારણ મળે તેની કલ્પના અંગ્રેજ એવી કરે કે તેથી તેમને સારું હિંદુસ્તાન હાંમેશાંની કામધુક બની જાય. આજે ‘હુમિનિયન સ્ટેટસ’ અથવા સ્વતંત્રતાથી તેઓ ભડકે છે તો તે એટલા જ ખાતર કે રખેને સાચે જ વધારે છૂટ મળતાં નિત્ય ચાલતી લૂંટ બંધ થઇ જાય. એટલે જ્યારે સ્વતંત્ર-

તાની હિલચાલના ગર્ભમાં રહેલી વસ્તુ મેં પ્રકટ કરી ત્યારે તેથી અંગ્રેજ છાપાં ધગી બેઠવાં એમાં શી નવાઈ?

પણુ સ્વતંત્રતાનો અર્થ કરોડો દેહાતી શું કરે છે એ શહેર-વાસીઓએ બરોબર સમજી લેવો ધટે છે. જનન્યુઆરીની તા. ૨૬મીએ જે અદ્ભુત ઉત્સાહ અણુધારી રીતે હિંદુસ્તાનમાં એમરે પ્રકટ થયો એ શું બતાવે છે? દેહાતી બિચારા બંધારણમાં શું સમજે? પ્રજાના પ્રતિનિધિ છૂટથી એસી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કાયદાઓ ધડી શકે તેનો અર્થ તેઓ શું જાણે? તેમને મન સ્વતંત્રતા એટલે ઓછી વિદ્યોટી, મીઠાનો કર બંધ, પટેલતલાટીનો ત્રાસ બંધ, ખાલી કોડી ૮૫૨૫૨, શાહુકારની પગવણી બંધ, વેઠ બંધ, દારૂનાં પીઠાં બંધ, ૫ રૂદેશી કાપડની દુકાનો બંધ, ઘેરઘેર ચરખા અને ઘેરઘેર બરકત. આ અર્થ મેં ગયે અઠવાડિયે સ્પષ્ટ કરી આપ્યો. એ ભલે અંગ્રેજોને મન મારો ગુનો ખણાય, પણ દેહાતીઓને મન તેમની હાજત જાણવાની મારી શક્તિની એક નિશાની માત્ર છે.

સર માલકમ હેલી ખૂબ ગુસ્સો કરી કાં ન બોલે કે કરજ ન ભરવાની વાત તો દેવાળિયા જ કરે? હકીકત તો એવી છે કે હર-હાલતમાં કરજ ન ભરવાની વાત મેં કરી જ નથી. જે વાત મેં કરી તે પોતાના વાણેતર પ્રત્યે કરવાનો પ્રત્યેક શેઠનો અધિકાર છે, અથવા ઉમરે પહોંચેલાનો પોતાના વાલી પ્રત્યે કરવાનો અધિકાર છે. અંગ્રેજ અમલદાર પોતાને હિંદુસ્તાનના રક્ષક માને છે; આપણે તેમને ભક્ષક માનીએ છીએ. શું તેમની પાસેથી હિસાબ માગવાનો આપણને શક્તિ આવ્યે અધિકાર નથી? આવી સીધી અને સમજી શકાય એવી બાબતમાં અંગ્રેજ અમલદાર કે અંગ્રેજ છાપાં ગુસ્સો કરે એ બતાવે છે કે તેઓ હજી આપણી સાથે સીધી વાત કરવાને સારુ તૈયાર નથી થયા. અને એવી તૈયારી ન હોય ત્યાં લગી તેમણે યોજેલી કોઈ પણ કોન્ફરન્સમાં જવું એને હું જાળમાં ફસવારૂપ માનું છું. જ્યારેત્યારે

અંગ્રેજ વેપારમાં કરોડોનો ખાડો સહન કરવા અંગ્રેજોએ તૈયાર થવું જ પડશે. નિત્ય કંગાળ થવું જવું હિંદુસ્તાન તેમને પ્રતિવર્ષ કરોડો રૂપિયા નહિ જ આપી શકે. મારે મન સ્વતંત્રતા એટલે આ જળપરદસ્તીથી થતી વાર્ષિક લૂંટ બંધ કરવાની આપણી શક્તિ. એ શક્તિ આપણને લંડનમાં જવાથી મળવાની નથી. પણ એ શક્તિ મેળવીને આપણે લંડન જઈ શકીએ છીએ. એમની પાસે બંદૂકના બળથી વેપારની રક્ષા કરવાની ઇચ્છા અને શક્તિ ભલે હો. એ વેપારને રોકવાની આપણી ઇચ્છા તો આજે છે. પણ સત્યાગ્રહરૂપી અથવા કર ધર્યાદિ ભરવાની ના કહેવારૂપી શક્તિ આપણે જ્યારે મેળવીએ ત્યારે આપણે બંને પક્ષ સરખા થયા કહી શકીએ, અને ત્યારે આપણે માનપૂર્વક અને સહીસલામતીપૂર્વક તેમણે યોજેલી કોન્ફરન્સમાં જઈ શકીએ.

પણ જો અંગ્રેજોએ પોતાના વેપાર ઇત્યાદિ વિષે પોતાના વિચારો બદલવા રહ્યા છે અને કેટલાક ભોગો તજવા રહ્યા છે, તો આપણા કરોડપતિઓ, મોટા જમીનદારો વગેરે અંગ્રેજ રાજ્યના દલાલોએ પણ પોતાના વિચારો બદલવા જોઈશે અને કેટલાક ભોગો તજવા જોઈશે. કરોડપતિ અને મોટા જમીનદાર અંગ્રેજ રાજ્યના દલાલ નહિ તો બીજા શું હોઈ શકે? કરોડપતિ કરોડ કમાય છે, તો વીસ કરોડ અંગ્રેજને કમાવી આપે છે. આ અતિશયોક્તિ નથી, પણ ચોખ્ખા હિસાબની વાત છે. એટલે જાપાનના અમીરઉમરાવોએ જે ત્યાગબુદ્ધિ કેળવી હતી તે આપણા ધનાઢ્ય લોકો ન કેળવે ત્યાં લગી આપણા રસ્તામાં મુસીબતોના પહાડો રહેલા જ છે.

એ પહાડ ધનાઢ્ય લોકો દૂર ન કરે તો યે જેણે સત્યાગ્રહરૂપી અમૃતનો પ્યાલો પીધો છે તે પોતાનું કામ છોડી નહિ શકે. માત્ર ધનાઢ્યના સહકાર વિના દેશે વધારે સાહસ ખેડવું પડશે અને વધારે જોખમો ઉઠાવવાં પડશે. તે જોખમ ન ઉઠાવે અને અહિંસાનું નામ માત્ર લઇને સત્યાગ્રહી બેસી રહે તો તેની અહિંસા બીજાનું રૂપ ધારણ કરવાનો પૂરો ભય છે.

અહિંસક યુદ્ધ કરવા જતાં હિંસક યુદ્ધ આવી પડવાનો જે ભય રાખવામાં આવે છે એ ભયને પણ મર્યાદા હોવી જોઈએ. અને તેથી જરા હિંસાનું રૂપ આલેખીએ. ઊંડા ઊતરીને તપાસીએ તો આપણે જોઈશું કે આપણે હિંસાની મોટી જાળમાં આજે જ ફસાયેલા છીએ. તેના કરતાં વધારે મોટી હિંસાની મૂર્તિ આ રાજ્ય છે. એની હિંસા વ્યવસ્થિત છે, અને સામાન્યપણે અદૃશ્ય રહેલી જણાય છે, તેથી તે ઓછી હાનિકર નથી પણ વધારે હાનિકર છે. કેમકે એની ક્રિયા ચોવીસે કલાક ચાલુ છે. નાદીર અને તૈમુરની હિંસા આની સાથે સરખાવતાં કશી ગણતરીમાં નહોતી. એ ક્ષણિક અને ઉઘાડી હોવાથી તેનું નિવારણ હતું. આ સ્થાયી હોવાથી તેનું નિવારણ બહુ કઠિન છે. અને આ હિંસા એટલાં બધાં સૂક્ષ્મ રૂપો ધરે છે કે તે ધણીવાર ઓળખી શકાતી નથી, અને કેટલીકવાર તે દૈવી જેવી દેખાય છે. લોભ, દંભ, વૈભવ, ખુશામત વગેરે હિંસાનાં જ રૂપ છે, અને આ રાજ્યનીતિમાં આ બધી વસ્તુઓનો સમાવેશ હોય છે. લોભ એટલો છે કે રાજ્યકર્તાઓનું પેટ ભરાતું જ નથી. દંભ એવો છે કે હિંદુસ્તાનના ભલાને નિમિત્તે તેનું ભૂંડું જ થયા કરે છે, છતાં હિંદુસ્તાનના તારણહારનો તેનો દાવો ચાલ્યા જ કરે છે. વૈભવ એટલો છે કે કરોડો રૂપિયા નવી રાજ્યધાનીમાં નાંખ્યા છે. પ્રત્યેક ઉનાળે લાખોને ખર્ચે દક્ષિણ ઉપાડીને પહોંચે ચડે છે; મકાનોના શણગારમાં અડગક ધન ખર્ચાતા છતાં શણગારનો અંત આવતો જ નથી. અને જેની પાસેથી કંઈ પણ કઢાવવું હોય અને ડર બતાવવાને બદલે ખુશામતથી કામ સરતું હોય તો ઇનામ, અકરામ, ખિતાબો વગેરે આપીને તેની પાસેથી કામ કઢાવવામાં આવે છે. આ બધાને અંતે હિંદુસ્તાન માયું ઊંચકી ન જ શકે એવી રીતે ચોમેર કરોડો રૂપિયાની ફૂલખરણી કરીને કિલ્લાઓ બાંધવામાં આવ્યા છે, અને કાળા ગોરાનું લરકર ગોઠવવામાં આવ્યું છે. આવી વ્યાપક હિંસા પૃથ્વીના કોઈ પણ વિભાગમાં હોય એવું મને જ્ઞાન નથી. જંગલી મુલકો ગણવામાં આવે છે ત્યાંની હિંસા

આપણને લડકાવનારી છે એ ખરું, પણ આ હિંસાના જેટલી એ કદી ધાતક નથી હોતી; તેનું લાયકર રૂપ ઢંકાયેલું ન હોવાથી તેને આપણે ઓળખી શકીએ છીએ, અને તેનો ગતિમાન અહિંસાથી પ્રતિકાર નથી કરી શકતા તો છેવટે તેનાથી દૂર તો રહીએ જ છીએ. પણ આ પ્રલોભિની, માયાવી હિંસાથી તો લલચાઇને તેની બળમાં ફસાઈ જઈએ છીએ, અને ફસાતા છતાં ધણીવાર એને ઓળખી પણ નથી શકતા. આવી ધોર હિંસાની સામે થવાની શક્તિ આપણે મેળવવી રહી. તે શક્તિ મેળવતાં અને તેનો ઉપયોગ કરતાં રખેને હિંદુસ્તાનમાં અશાંતિ ફેલાઇ જશે, અંધાધૂંધી વ્યાપી જશે, એવો ડર બતાવવામાં આવે છે. પણ આપણે આ વ્યાપક હિંસારૂપી આગમાં પડેલા છીએ તેને કંઈ હિંસાનો ડર લાગવો જોઈએ ? અથવા કંઈ હિંસાનું જોખમ વધારેપડતું લાગે ? હૈરવજપતી અણીએ ખેડેલા માણસને કયા લયની પરવા હોઇ શકે ? તેથી જેઓ અહિંસાને વરેલા છે તેમનો માર્ગ સીધો છે એમ મને લાગે છે. અને તેમને એસી રહેવા ઉપરાંત કંઈ રસ્તો સૂઝે નહિ તો તેમની અહિંસા લજવાય, અને કદાચ એ અહિંસા ન હોય પણ તેની અતિશયતા નામદર્દી હોય એટલે હિંદુસ્તાનમાં અહિંસાને અંતિમ એક જ ઉપાય માનનારા માણસોનું દળ ખરેખર હોય તો તેમણે આ સમયે પોતાના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી ધોર હિંસાનો કાં તો પરાજય કરવો અથવા લડતાંલડતાં ખપી જવું એ તેમનો ધર્મ છે.

આમાં એક સાચું જોખમ છે ખરું. હિંદુસ્તાનમાં એક હિંસક દળ પણ કામ કરી રહ્યું છે. તે માને છે કે અહિંસાથી કદી આ હિંસાનો પરાજય થવાનો નથી, સ્વતંત્રતા મળવાની નથી. અહિંસક દળ ગતિમાન થતાં આ હિંસક દળ વચમાં પડી પોતાનું બળ અજમાવવાની ભૂલ કરવાનો સંભવ છે. એમ અહિંસક દળ સૂડી વચ્ચે સોપારીની જેમ અત્યારે થઈ રહ્યું છે. પણ ન્યારેત્યારે પણ આ જોખમ ખેડ્યે જ છૂટકો છે. અણીને ટાંકણે અહિંસા કામે ન

લાગી થકે તો તે નિરર્થક શસ્ત્ર ગણાવું જોઈએ. અનુભવી કૃષિમુનિ-
ઓની પ્રતિષ્ઠા એવી છે કે અહિંસાના સાન્નિધ્યમાં હિંસા શમી જાય
છે. તેથી મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે જો હિંદુસ્તાનમાં ખરેખર
અહિંસક દળ હશે તો તે બધાં લયોને અને જોખમોને ઓળંગી
જશે, અને એ દળ નામ માત્ર જ હશે અને દૂરથી જ રળિયામણું
દેખાતું હશે તો તેનો નાશ થઈ જાય એ જ ખરોખર છે. એમ થાય
તો પરાજય અહિંસાનો નહિ થાય. પણ અહિંસા પાળવાનો પ્રયત્ન
કરતાં કરતાં પોતાના કાર્યપૂરતી અહિંસાને ન પહોંચનારનો નાશ
થયો એમ સિદ્ધ થશે. તેમના નાશમાંથી શુદ્ધ અહિંસા પ્રકટ થશે.
એ વિશ્વાસ ઉપર અત્યારે અહિંસક યુદ્ધની આખી રચના હું નમ્રભાવે
હૃદયમાં યોજી રહ્યો છું.

વિરોધ કે વિરોધાભાસ

શ્રી. ત્રિવિક્રમરાવ નામના એક ઍરિસ્ટર બેઝવાડાથી લખે છે:

“ પૂર્ણ સ્વરાજની આપની હાડત અને ‘ યંગ ઈન્ડિયા ’ ના એક તાત્કાલિક લેખમાં જણાવેલી ૧૧ શરત વચ્ચે મને બહુ વિરોધ લાગે છે, કારણ આ બધી શરતો સફળ કરવાને માટે ધારાસભાઓના સાધન વિના છૂટકો નથી. આ માગણી પછી તો ધારાસભાના અહિંષકારની આપની દલીલમાં કશું વજન રહેતું નથી, અને કાંઈની ઉપર એની અસર થાય એમ નથી. ગોળમેજી પરિષદનો અહિંષકાર જાહેર કર્યા પછી વાઈસરૉયની સાથે પાછી મસલત કરવાથી શો ફાયદો થશે ? આમાં આપની નબળાઈ નથી ? અને જેઓ આપની પાસે માર્ગદર્શન ઇચ્છે છે, તેમને આપે ભૂંડી રીતે નાસીપાસ નથી કર્યા ?

“ વળી ધારાસભાનો અહિંષકાર સૂચવીને સ્થાનિક મંડળોમાં ચાલુ રહેવાની આપે વાત કરી છે એમાં પણ પરસ્પર વિરોધ છે. જો ધારાસભાઓ શાલાના ગાંઠિયા જ હોય, અને એનો દેશને ઉપયોગ ન રહ્યો હોય, તો સ્થાનિક મંડળો વધારે નહિ તો એટલાં જ નિરુપ-યોગી નીવડ્યાં છે. સ્થાનિક મંડળો અને ધારાસભામાં ભાગ લેખને અનેક મહાસભાવાદીઓને પોતાના હાથ કાળા કરવા પડ્યા છે. મ્યુનિસિપાલિટી કે લોકલ બોર્ડમાં લોકોના પ્રતિનિધિઓને તો કશી સત્તા નથી જ. મ્યુનિસિપાલિટી વગેરે ઉપર કદી કશું કામ ન કરે એવા ગળિયા બળદ જેવા મિનિસ્ટરો (પ્રધાનો) નું રાજ્ય છે,

ધારાસભા ઉપર મનસ્વી કારભારીઓ એકિઝક્યુટિવ કાઉન્સિલરોનું રાજ્ય છે. બંનેની ઉપર નોકરશાહીનો દોર સરખો ચાલે છે. એટલે એક બાબતમાં જીલમની સામે થવું અને બીજી બાબતમાં તેનો વિરોધ કરવાનો શો અર્થ છે ? . . . આપનું નેતૃત્વ ઢીલુંપોચું હોય એમ અમે નથી ઇચ્છતા, એમાં ગતિ અને વેગ હોય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. એકવાર આપ સ્વાતંત્ર્યનાં સ્વપ્નાં જીઓ છો અને ઘડી પછી પાછા ‘લિઅરલ’ ના જેવા લિજિસલેશનના ન છાજે એવી માગણી કરો છો. રાતદિવસ વિચાર કર્યા છતાં પણ આપ સીધો, સરખો, કાર્યક્રમ ન ઉપજાવી શકતા હો તો આમ વર્ગને દોરવાનું અને દેશને સ્વરાજ અપાવવાનું કામ આપ છોડી દો એ બહેતર છે.”

બીજા કેટલાકે પણ ઘણુંખરું આ જ ભાવનું લખ્યું છે. મારે જ મારામાં અનેક પરસ્પરવિરોધી લાગતી વસ્તુઓ રહેલી છે એ કબૂલ કરવું જોઈએ. પણ હું ‘મહાત્મા’ કહેવાઉં છું, એટલે એક પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાના વચનનો આશ્રય લઈને કહું તો ખેડું નહિ કે પોતાના વિચારોનો એકબીજા સાથે મૂર્ખાઇભરેલી હદ સુધી મેળ મેળવવાનું ભૂત અલ્પાત્માઓને જ વળગેલું હોય છે. મારી પરસ્પરવિરોધી દેખાતી વસ્તુઓમાં પણ એક પ્રકારનો મેળ છે, જેમ સૃષ્ટિમાં દેખાતા ભેદોમાં અભેદ છુપાએલો રહ્યો છે.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર ૧૧ શરતોમાં રહેલી સુધારાઓની માગણીની સાથે સંપૂર્ણ સંગત છે. એવી ધારાસભામાં એ સુધારા પસાર કરવાની જો ખોળાધરી આપવામાં આવે તો તે ધારાસભામાં હું જરૂર જણાયે એસવાને માટે તૈયાર થાઉં. પણ હાલની ધારાસભાઓની એમાંના ઘણાખરા, લગલગ એક પણ, સુધારા પસાર કરવાની મગફૂર નથી. અને મેં એમ કાંઈ કહ્યું નથી કે એ ૧૧ માગણીઓ મળી ગઈ એટલે સ્વાતંત્ર્યને માટેની લડત બંધ કરવી. મેં એમ કહ્યું છે ખરું કે જો એ બધી વસ્તુ મળી જાય તો મહાસભા ગોળ

મેશ પરિષદમાં જવાનું દાર ખુલ્લું કરે અને સવિનય લંગ મુલતવી રાખવામાં આવે. વાઘસરોયના ભાષણે કેટલોક ભ્રમ પેદા કર્યો હતો તે દૂર કરવાને માટે એ ૧૧ માગણીઓ જણાવવામાં આવી હતી. પૂર્ણ સ્વરાજનું અંધારણ મળી ગયું એટલે આપણે કૃતકૃત્ય થઈ જતા નથી. પૂર્ણ સ્વરાજ તો એ માટે છે કે આ રાજ્યની કેટલીક ભયાનક ત્રુટીઓ દૂર થાય. પૂર્ણ સ્વરાજનો સામાન્ય આમ વર્ગને માટે કશો અર્થ હોય તો તેમાં એ ૧૧ વસ્તુઓનો તો સમાવેશ થવો જ જોઈએ. અંગ્રેજો આપ્યા જાય એટલામાં જ પૂર્ણ સ્વરાજ આવી નથી જતું. દરેક ગામડિયાને થઈ જતું જોઈએ કે હવે હું માફ ભાગ્ય ઈચ્છું તેમ ઘડી શકું એમ છું, મારા પ્રતિનિધિઓ મારફતે મારે જે કાયદા કરવા હોય તે કરી શકું છું. એ ૧૧ શરતોમાં ગામડિયાઓને સાચી સત્તા મળવાની કેટલીક ખરી કસોટી રહેલી છે. બેઝવાડાના ઍરિસ્ટરનો કાગળ જ સિદ્ધ કરી આપે છે કે આ સ્પષ્ટીકરણની કેટલી જરૂર હતી. ૧૧ શરતોનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને અમૂર્ત શબ્દ ‘ઇડિપેન્ડન્સ’ ને કાંઈક મૂર્ત સ્વરૂપ મેં આપ્યું છે. જો ધારાસભાઓમાંથી એ ૧૧ વસ્તુઓ મળી જાય તો એને વિષે મારી વૃત્તિ બદલવાનો હું જરૂર વિચાર કરું. અને ૧૧ શરતોનો સ્વીકાર થયો કે લાગ્યો જ હું મહાસભાને ગોળમેશ પરિષદમાં પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનું કહું, કારણ એ પરિષદમાં તો ‘ઇડિપેન્ડન્સ’ ના ધારણે જ ચર્ચા થશે. ‘ઇડિપેન્ડન્સ’ નું અંધારણ ચર્ચવાને માટે પણ ગોળમેશ પરિષદ થઈ શકે એવી અવશ્ય મારી કલ્પના છે.

સ્થાનિક મંડળોની બાબતમાં હું મારી નબળાઈ જાણું છું. એ મંડળોમાંથી કાંઈ ખરેખરો લાભ મળે એવી મને જરાય શ્રદ્ધા નથી. હું કબૂલ કરું છું કે એમાંથી ઘણી ખટાશ અને લજ્જાસ્પદ કનિયા ઊભા થયા છે. પણ મહાસભા જેવા મોટા મંડળ પાસે માણસ ધારે તેટલું બધું જ ઝપાટાબંધ કરાવી શકતો નથી, છતાં સ્થાનિક મંડળોનો કબજો મેળવવાની તો વાત જ નથી. આવાં મંડળો દ્વારા

કશી સેવા ન થઈ શકે એમ જાણતાંની સાથે જ ડાહ્યા અને નિઃસ્વાર્થી પુરુષ તેનો ત્યાગ કરશે-જેમ પંડિત જવાહીરલાલ નેહરુ, સરદાર વલ્લભભાઈ અને બાણુ રાજેન્દ્રપ્રસાદે કર્યું હતું.

હવે રહી મારા નેતાપણાની વાત. જો મારામાં નેતાપણું હોય
 ૧ હું તે માગવા ગયો નહોતો. એકનિષ્ઠ સેવાના ફળ તરીકે તે મળેલું છે. માણસ પોતાનો સેવાનો સ્વભાવ દૂર કરી શકે તો આવું નેતાપણું દૂર કરી શકે. પુરુષ અને પ્રકૃતિની જેમ એ બન્ને વસ્તુ સાથે જડાયેલી છે. અને આજે રાષ્ટ્રનું હું એક અવિભાજ્ય અંગ બન્યો છું એટલે મારી ત્રુટીઓ અને નબળાઈઓ સાથે જ રાષ્ટ્રે મને નભાવી લેવો રહ્યો. આ ત્રુટીઓ અને નબળાઈઓમાંની ઘણીનું તો મને દુઃખમય જ્ઞાન છે, અને ઘણીક વિષે સ્પષ્ટવક્તા ટીકાકારો કદી માફ ધ્યાન ખેંચતાં ચૂકતા નથી એ તેમની મહેરબાની છે. પણ એટલી મને ખાતરી છે કે જો મારા ટીકાકારો અને મારી કદી ટીકા ન કરનારાઓ મારો કાર્યક્રમ સમજવાની ધીરજ રાખશે અને તેનો અમલ કરવાની દૃઢતા રાખશે તો પૂર્ણ સ્વરાજ નજીક છે.

‘ નહિ હઠીએ ’

નૌર્થકિલક હાઉસના છાપામાંથી તાજી કાપલીઓ મળી છે તેમાંની કેટલીક સરસસરસ વાનગી નીચે આપું છું:

“ x x x હિંદુસ્તાનને સાંસ્થાનિક સ્વરાજ આપવાની વાહિયાત વાતો આપણા રાજદ્વારી પુરુષો છોડી દે તો સાફ. આવી ઘાતક નીતિની સાથે હમેશાં રમત રમનારાઓને જાહેર જીવનમાંથી લાત મારીને કાઢી મૂકવા જોઈએ.

“ જકાતના પ્રશ્ન કરતાં અથવા બીજા કોઈ પણ રાજકીય પ્રશ્નના કરતાં હિંદુસ્તાનનો કબજો કાયમ રાખવો એ ખ્રિસ્તના કહ્યાણુ માટે વધારે મહત્ત્વની વાત છે. હિંદને સામ્રાજ્યનો આધારસ્તંભ કહીએ તો કશું ખોટું નથી. એનો વેપાર આપણા લોકોનો પ્રાણદાતા છે. જો હિંદી બજાર આપણે ખોઈએ તો લેકેશાયર દેવાળું કાઢે અને ત્યાંની મિલના મજૂરો ભૂખે મરી જાય. છેલ્લા જે વર્ષના આંકડા મળે છે તે જોતાં જણાય છે કે હિંદમાં ૮ કરોડ ૩૯ લાખ પાઉંડનો ખ્રિટિશ માલ (આપણી કુલ નિકાસનો નવમા ભાગ જેટલો માલ) નિકાસ થયો હતો. અને હિંદ સિવાય બીજો ભાગ્યે જ કોઈ દેશ અથવા પ્રદેશ એવો છે કે આટલો ખ્રિટિશ માલ આયાત કરતો હોય. હિંદુસ્તાનના વિશ્વવવાદીઓનો, જે તક મળે તો, આ વેપારનો નાશ કરવાનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ છે.

“ સાયમન કમિશન આગળ આપવામાં આવેલા પુરાવા મુજબ હિંદુસ્તાનમાં, અંગ્રેજોની એક અબજ પાઉંડની પૂંજ રોકાયેલી છે

વળી હિંદના વિપ્લવવાદીઓ તો સ્પષ્ટ કહી ચૂક્યા છે કે તેઓ હિંદી રાષ્ટ્રીય કરજ ફેડવાનો ધનકાર કરવાના છે, અને બ્રિટિશ પૂંછથી હિંદુસ્તાનમાં ચાલતાં કારખાનાં અને ઉદ્યોગો જપ્ત કરવાના છે. આટલી મોટી રકમનો ખાડો પડે તો બ્રિટન બેડું થવાનું નથી જ.

“ હિંદમાં નમતું મૂકવાની નીતિ બંધ થવી જ જોઈશે. x x x એ જ રસ્તા આપણે મારે ખુલા છે: એક રસ્તો એ કે હિંદમાંથી વિદાય થવું અને હિંદને રાજરજવાડાઓને સોંપી દેવો. એ લોકો અખિલભારતીય મહાસભાના હિંદુ કાયદાબાજોની સાથે ઝપાટા-બંધ હિસાબ ચૂકવી લેશે. બીજો રસ્તો એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં રહીને બરોબર રાજ ચલાવવું. એ બીજો રસ્તો જ આ દેશ અંગીકાર કરનાર છે. ”

આ નોંધવું મથાણું ‘ ટેલી મેલ ’ નું છે, તેમજ એમાં મોટે અક્ષરે છાપેલાં વાક્યો એ છાપામાં પણ મોટે જ અક્ષરે છાપવામાં આવેલાં છે. લખાણને મિ. બેન લલે મહત્ત્વ ન આપે, છતાં તેમાં જેટલી નિખાલસતા છે તેટલી જ સમ્યક્ છે. પણ ‘ નહિ હડવાની ’ રમત તો બનતે બાજુ ખેલી શકે છે. જો હિંદના કરોડો લોકો પોતાના સંકલ્પથી પાછા નહિ જ હડે તો તેમની અહિંસા બ્રિટિશ લોકોની ‘ નહિ હડવાની ’ બાજુને ભારે પડવાની છે, પછી લલે બ્રિટન પોતાની જલ, સ્થલ અને વાયુની બધી સેના ઉપયોગમાં લાવે. હિંદની સાથેના સંબંધથી ઈંગ્લાંડને જે આર્થિક લાભ થાય છે, તેની જ બ્રિટિશ પ્રજાને પડી છે. એ આર્થિક લાભો આપવાના સદંતર બંધ કરીને જ હિંદુસ્તાનના લોકો તેના બોગથી કચરાતા બચવાની આશા રાખે છે. એ લોકોમાંના ઘણાખરા બ્રિટને અનીતિથી મેળવેલા છે, એમ હિંદ માને છે. આમ ન હડવાની આ બેવડી બાજુ જોઈને લલે જગત કંપે. પરંપ્રજાને હિંદવાનો બ્રિટનનો મદદ ગમે તે ભોગ આપીને પણ હિંદે નાખૂદ કરવો જ જોઈશે.

વાઈસરૉયને પત્ર ધમકી નહિ પણ ધર્મકૃત્ય

સત્યાગ્રહાશ્રમ, સાબરમતી
૨૭ માર્ચ, ૧૯૩૦

પ્રિય મિત્ર,

વિનંતિ કે સવિનય ભંગની શરૂઆત કરવામાં રહેલું જે જોખમ ખેડતાં હું આટલાં વર્ષો સુધી અચકાયા કર્યો છું, તેમાં હું ઊતરું તે પહેલાં જે કાંઈ સમાધાનીનો માર્ગ મળે એમ હોય તો તે શાધવાની ઉમેદથી હું આપને આ લખવાને પ્રેરાઉં છું.

અહિંસા વિષેની મારી નિષ્ઠા સાચી સાફ છે. જાણીજોઈને હું કોઈ પણ જીવની હિંસા કરી શકું એમ નથી, તો મનુષ્યહિંસાની તો વાત જ શી? પછી, લલેને, તે માણસોએ મારું કે જેમને હું મારા સમજું તેમનું ભારેમાં ભારે અહિંસા કર્યું હોય ! આથી જો કે અંગ્રેજ રાજ્યને હું એક બલા માનું છું, છતાં એક પણ અંગ્રેજને, કે તેણે હિંદમાં મેળવેલા એક પણ ધર્મ્ય હિતચંબંધને, નુકસાન પહોંચાડવાનો મારો ધરાદો નથી.

ગેરસમજ ન થાય તે માટે ફરીથી સ્પષ્ટ કરું છું. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજ્યનો અમલ એક બલા છે એમ હું માનું છું ખરો, પણ, તેથી અંગ્રેજોમાત્ર દુનિયાના બીજા લોકો કરતાં વધારે દુષ્ટ છે એવું મેં કદી માન્યું નથી. ઘણા અંગ્રેજો સાથે ગાઢ મિત્રતા બાંધવાનું મને સહભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે; એટલું જ નહિ પણ, અંગ્રેજ રાજ્યે

હિંદુસ્તાનને કરેલાં નુકસાન વિષેની ઘણી હકીકતો તો કઠોર સત્યને નિખાલસ અને નીડર રીતે ખુલ્લું પાડનારા ઘણા અંગ્રેજોનાં લખાણોમાંથી જ મેં જાણી છે, એ પણ મારે આભારપૂર્વક સ્વીકારવું જોઈએ.

ત્યારે હું શા માટે અંગ્રેજ રાજ્યને એક બલારૂપ માનું છું ?

કારણે આ છે: આ રાજ્યે એક એવા પ્રકારનું તંત્ર ગોઠવી દીધું છે કે એથી દેશ સદૈવ વધતા પ્રમાણમાં ચુસાયા જ કરે; વળી, એ તંત્રનો લશ્કરી અને દીવાની ખર્ચ એટલો તો સત્યાનારા વાળનારો છે કે દેશને એ કદી પોસાધ શકે એમ નથી. આને પરિણામે, હિંદુસ્તાનની રાંકડી ક્રાંત્યવધિ પ્રજા લિખારી થઈ ગઈ છે.

રાજકીય દૃષ્ટિએ આ રાજ્યે અમને લગભગ ગુલામ બનાવી દીધા છે. અમારી સંસ્કૃતિના પાયા જ એણે ઉખાડવા માંડ્યા છે. અને, પ્રજાને નિઃશસ્ત્ર કરવાની એની નીતિએ અમારી માનવતાને હણી નાંખી છે. સંસ્કૃતિના નાશથી થયેલી આધ્યાત્મિક હાનિમાં નિઃશસ્ત્ર દશાનો ઉમેરો થવાથી કાયર, અસહાય અધીનતાના જેવી મનોદશા અમારી પ્રજામાં કેળવાઈ છે.

‘દાનત જ નહોતી’

મારા બીજા કેટલાક દેશગ્રંથુઓની માફક હું પણ આશા બાંધીને બેઠો હતો કે આપે સૂચવેલી ગોળમેજી પરિષદમાં આનો કાંઈ ઉકેલ નીકળશે. પણ, જ્યારે આપે મને ચોખ્ખું જણાવી દીધું કે પૂર્ણ ‘હુમિ-નિયન સ્ટેટસ’ની કોઈ પણ યોજનાને ટેકા આપવાની આપ અથવા બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ બાંધધરી આપવા તૈયાર નથી, ત્યારે મને લાગ્યું કે હિંદુસ્તાનનો સમજણો વર્ગ સ્પષ્ટ જાનથી, અને અજાનને લીધે મૂંઝો રહેલો કરોડો લોકોનો વર્ગ અસ્પષ્ટ જાનથી, જે દુઃખો દૂર કરવા તલસે છે, તેનો ઉપાય ગોળમેજી પરિષદ લાવી શકે એમ નથી. અંતિમ નિર્ણય આપવાના પાર્લામેન્ટના અધિકારને લઈ લેવાનો આમાં સવાલ જ નહોતો, એમ કહેવાની જરૂર લાગ્યે જ હોય,

પાર્લામેન્ટની અનુમતિ મળશે જ એવી અપેક્ષા રાખી પ્રધાનમંડળ રાજનીતિ નક્કી કરી નાંખે એવા દાખલા આજ પહેલાં અનેકવાર બન્યા છે.

આમ દિલ્હીની વિધિ નિષ્કળ જવાથી, ઇ. સ. ૧૯૨૮માં કલકત્તાની મહાસભાએ જે ગંભીર ઠરાવ કર્યો હતો તેને અમલમાં ચૂકવાની પેરવી કરવી એ સિવાય પંડિત મોતીલાલ નેહરુની અને મારી આગળ બીજા કોઈ માર્ગ જ રહ્યો નહિ.

પણ આપના જાહેર નિવેદનમાં વપરાયેલો ‘કુમિનિયન સ્ટેટસ’ શબ્દ એના સાચા અર્થમાં જ વપરાયો હોત તો ‘પૂર્ણ સ્વરાજ્ય’ના ઠરાવથી કશું ભડકવાપણું નહોતું. કારણ, ‘કુમિનિયન સ્ટેટસ’ એ લગભગ પૂર્ણ સ્વતંત્રતા જ છે, એમ પ્રતિષ્ઠિત બ્રિટિશ રાજદારી પુરુષો કબૂલ કરી ચૂક્યા નથી શું? પણ હિંદુસ્તાનને તુરતમાં જ ‘કુમિનિયન સ્ટેટસ’ આપવાની બ્રિટિશ રાજપુરુષોની દાનત જ કદી નહોતી એવું મને લાગે છે.

પણ આતો બધી ગધગુજરી. આપના નિવેદન બાદ તો બ્રિટિશ રાજનીતિનું વલણ સ્પષ્ટ થઈ જાય એવા ઘણા બનાવો બની ચૂક્યા.

હિંદને પીસી નાંખનારું રાજતંત્ર

જે રાજકીય ફેરફારથી ઇંગ્લાંડના હિંદ સાથેના વેપારને જરાય આંચ આવે તથા હિંદ સાથે તેણે કરેલા આર્થિક વ્યવહારોની યોગ્ય યોગ્યતાની તટસ્થ પંચ પાસે ઊંડી તપાસ કરાવવાની જરૂર પડે, એવા રાજકીય ફેરફારો કરવાની નીતિ અખત્યાર કરવાની બ્રિટિશ રાજપુરુષોની મુદ્દલ વૃત્તિ નથી એમ દીવા જેવું સ્પષ્ટ જણાય છે. પણ, હિંદને ચૂસવાની આ પદ્ધતિનો અંત આણુવા માટે કાંઈ ઇલાજ ન લેવામાં આવે તો હિંદની પાયમાલીનો વેગ દિનપ્રતિદિન વધતો જ જવાનો છે. આપના નાણાંખાતાના મંત્રી કહે છે કે ૧ શી. ૬ પે. નો હુંડિયામણનો ભાવ તો છટ્ટીના લેખ જેવો છે. આમ માત્ર એક કલમના ગોદાથી હિંદના

કેટલાક કરોડ રૂપિયા તાણી જવામાં આવે છે. અને જ્યારે આ અને એવા બીજા અનેક છઠ્ઠીના લેખને ટાળવા સત્યાગ્રહ અથવા સવિનય કાનૂનલંગ અજમાવવાનો ગંભીર પ્રયત્ન કરવાની વાત થાય છે ત્યારે, આપ પણ શ્રીમંતવર્ગને વીનવો છો કે વ્યવસ્થાના હિતાર્થે આવી હિલચાલો દાખી દેવામાં અમને મદદ કરજો. પણ, આ તમારી ‘વ્યવસ્થા’ની તજે તો હિંદના ચૂરેચૂરા થઈ રહ્યા છે.

પ્રજાને નામે જેઓ કામ કરી રહ્યા છે, તેઓ જો સ્વતંત્રતાની ઝંખના પાછળ રહેલા ઉદ્દેશો સ્પષ્ટ ન સમજે અને સર્વની દૃષ્ટિ સમક્ષ તેને ન રાખે તો એવી ધાસ્તી છે કે જેમને માટે એ સ્વતંત્રતા ઈચ્છાય છે અને મેળવવા જેવી છે, તે રાતદિન શ્રમ કરતાં છતાં મૂંગા રહેલા કરોડોને એ સ્વતંત્રતા એટલા બોજ તજે કચડાયેલી મળે કે તે કશી વિસાતની ન રહે. આ કારણથી, સ્વતંત્રતાનો સાચો અર્થ શું એ હું કેટલાક દિવસથી પ્રજાને સમજાવી રહ્યો છું.

એમાંના કેટલાક મુખ્ય મુદ્દાઓ આપની આગળ રજૂ કરવા છૂટ લઉં છું.

સાચી સ્વતંત્રતા શેમાં છે ?

રાજની આવકમાં ભારે ફાળો આપનાર જમીનમહેસૂલનો બોજો રૈયતને કચડી નાંખનારો છે. સ્વતંત્ર ભારતમાં એમાં ઘણો ફેરફાર થવો જ જોઈએ. જાડુ વખણાયેલી કાયમી મહેસૂલની પદ્ધતિથી પણ માત્ર ચૂકીલર શ્રીમંત જમીનદારોને જ લાભ થાય છે; રૈયતને નહિ. એટલે જમીનમહેસૂલને ખૂબ ઘટાડવાની જરૂર છે, એટલું જ નહિ, પણ રૈયતના કલ્યાણને જ મુખ્ય ધ્યેય બનાવી આખી મહેસૂલપદ્ધતિ ફરી રચવાની જરૂર છે. પણ બ્રિટિશ પદ્ધતિ તો રૈયતના પ્રાણનેયે ખેંચી કાઢવા માગતી હોય તેમ રચાયેલી લાગે છે. રૈયતને જેના વિના ચાલે નહિ એવી રાજની જરૂરિયાતની ચીજ નીમક ઉપર પણ કરનો બોજો એવી રીતે લદાયેલો છે કે એનો ભાર મુખ્યત્વે

ગરીબ રૈયત ઉપર જ પડે છે, એ કરના નિષ્પક્ષપાતપણામાં જ એની નિર્દયતા સમાઈ છે. મીઠું જ એક એવી વસ્તુ છે કે જે શ્રીમંત વ્યક્તિ તેમજ સમુદાય કરતાં ગરીબે વધારે ખાતું જોઈએ એ જો ખ્યાલમાં લઈએ તો તે પરનો કર ગરીબને કેટલો ભારરૂપ છે તે જણાઈ આવે છે. દારૂ તથા કેરી ચીજોની આવક પણ ગરીબ વર્ગ પાસેથી જ મળે છે. એ પ્રજાનાં આરોગ્ય અને નીતિ બંનેનો જડમૂળથી નાશ કરે છે. વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના જુદા બહાના તળે તેનો બચાવ કરવામાં આવે છે; પણ, સાચી વાત તો એ છે કે એમાંથી ઊપજતી આવક માટે જ એ ખાતાં નિભાવેલાં છે. ઈ. સ. ૧૯૧૯ ના સુધારા દાખલ કરનારાઓએ ચતુરાઈથી એ કરની આવક ચુંટાયેલા ગણાતા મંત્રીઓના ખાતામાં નાંખી દીધી, જેથી કરીને સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ કરવાથી થનારું આર્થિક નુકસાન તેમને જ ખમવું પડે, અને, એ રીતે દેશનું હિત કરવાનું શરૂઆતથી જ તેમને અશક્ય થઈ પડે. જો કમનસીબ મંત્રી આ આવક જતી કરે તો તેને કેળવણીખાતું પણ બંધ કરવું પડે, કારણ કે હાલના સંજોગોમાં દારૂને બદલે આવકનું બીજું સાધન નિર્માણ કરવું તેને માટે શક્ય નથી. આમ ઉપરથી કરનો બોળે ગરીબને કચડે છે એટલું જ દુઃખ નથી; પણ પોતાની આવકમાં પૂર્તિ કરનારો જે મુખ્ય ધંધો (રેટિયાનો) તેની પાસે રહ્યો હતો, તેનો નાશ કરી, તેની ધનોત્પાદનની શક્તિએ ઝૂંટવી લેવામાં આવી છે.

હિંદની પાયમાલીની કરુણ કથા હિંદને નામે જે કરજો ટાલવામાં આવ્યાં છે તેનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના પૂરી ન થાય. પણ તે વિષે હાલમાં જ વર્તમાનપત્રોમાં પૂરો ઉદાપોહ થયેલો છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કરતો નથી. એટલું જ કહેવું બસ છે કે એવાં બધાં દેવાંની નિષ્પક્ષ પંચ પાસે પૂરેપૂરી તપાસ કરાવી, એમાંથી જે દેવાં અન્યાયી અને ગેરવાજબી ઠરાવવામાં આવે તે પતાવવાનો ઇનિશર કરવાની સ્વતંત્ર ભારતની ઓખખી ફરજ થઈ પડશે.

એ તંત્રને તિલાંજલિ આપો

દેખીતી રીતે જગતમાં સૌથી વધારે ખર્ચાળ એવા પરદેશી રાજતંત્રને નભાવવા માટે આ બધાં પાપો ચાલુ રાખવામાં આવે છે. આપનો જ પગાર લો. એ માસિક રૂ. ૨૧,૦૦૦ થી વધુ છે. એ ઉપરાંત તેમાં ભથ્થાં અને બીજાં આડાઅવળા ઉમેરા જુદાં. આ સામે ઇંગ્લાંડના મુખ્ય પ્રધાનનો પગાર સરખાવો. એને વર્ષે ૫,૦૦૦ પાઉંડ, એટલે, આજના ભાવે, મહિને રૂ. ૫,૪૦૦ થી કાંઈક વધુ મળે છે. જે દેશમાં દરેક માણસની સરેરાશ દૈનિક આવક ૨ આનાથી ઓછી છે, ત્યાં આપને રૂ. ૭૦૦ થી વધારેનો રોજ મળે છે; જ્યારે ઇંગ્લાંડના વતનીની સરેરાશ દૈનિક આવક લગભગ રૂ. ૨ ની ગણાય છે, ત્યારે તેના મુખ્ય પ્રધાનને માત્ર રૂ. ૧૮૦ નો રોજ મળે છે. આ રીતે, આપ પગારરૂપે ૫૦૦૦ થી વધુ હિંદીઓની સરેરાશ કમાણી ઉપાડો છો; જ્યારે ઇંગ્લાંડનો મુખ્ય પ્રધાન માત્ર ૬૦ ઇંગ્રેજોની કમાણી ઉપાડે છે ! હું આ અજબ વિષમતા ઉપર જરા ધ્યાનપૂર્વક વિચારી જોવા આપને હાથ જોડીને વિનંતિ કરું છું. એક કઠોર પણ સાચી હકીકત બરાબર સમજાય તે માટે મારે આપનો અંગત દાખલો જ ટાંકવો પડ્યો છે; નહિ તો અંગત રીતે મારા મનમાં આપને વિષે એટલો આદરભાવ છે કે આપની લાગણી દુભાય એવું કહેવા હું ન ચાહું. હું જાણું છું કે આવડો પગાર આપને મળે એમ આપ ઇચ્છતા નથી. કદાચ આપનો આખો ચે પગાર આપ સંખ્યાવતમાં આપી દેતા હશે. પણ જે રાજ્યપદ્ધતિ આવી ઉડાઉ વ્યવસ્થા યોજે છે, તેને તાબડતોળ તિલાંજલિ આપવી ધટે છે. જે દલીલ આપના પગારને લાગુ પડે છે, તે આખા રાજ-તંત્રને લાગુ પડે છે.

સારાંશ કે, જે રાજ્યતંત્રના ખર્ચમાં બહોળો ઘટાડો કરવામાં આવે તો જ રાજ્યની આવકમાં ચે બહોળો ઘટાડો કરી શકાશે. આનો અર્થ એ કે રાજ્ય ચલાવવાની પદ્ધતિમાં જ પરિવર્તન થવું જોઈએ.

આવું પરિવર્તન સ્વતંત્રતા વિના શક્ય નથી. મારા મત પ્રમાણે, આ જ ભાવનાથી લાખો ગામડિયાઓ તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરીએ આપોઆપ થયેલી સભાઓમાં સહેજે જોડાયા હતા. એમને મન સ્વતંત્રતા એટલે ઉપર વર્ણવેલા ચઘદી નાંખનારા ભારમાંથી મુક્તિ.

ઇંગ્લંડ જે લૂંટ ચલાવી રહ્યું છે તેનો હિંદ એકમતે વિરોધ કરી રહ્યું છે, છતાં ઇંગ્લંડનો એક મોટો રાજકીય પક્ષ તે લૂંટ છોડી દેવા તૈયાર નથી એમ મને લાગ્યું છે.

અહિંસા જ યમપાશમાંથી છોડવે

પણ, હિંદી પ્રજાને જીવતી રાખવા અને ધીમેધીમે ભૂખમરાથી થતો તેનો વિનાશ અટકાવવા કાંઈક પણ તાત્કાલિક ધલાજ શોધ્યે જ છૂટકો છે. આપે સૂચવેલી પરિષદ એવો ધલાજ નથી. દલીલોથી જીલ્લિને ખાતરી કરાવી આપવાપણું હવે રહ્યું નથી; પણ એ પરસ્પર વિરોધી શક્તિઓનો મુકાબલો કરવાનું જ હવે બાકી રહે છે. વાજખી હોય કે ગેરવાજખી હોય, હિંદનો વેપાર અને હિંદમાં રહેલા સર્વે લાખો પોતામાં રહેલા બળના જોર પર ઇંગ્લંડ ઝાલી રાખવા આદે છે. આ યમપાશથી છૂટવા માટે જોટલું બળ આવશ્યક છે તેટલું હિંદે સંપાદન કરવું જ રહ્યું.

આટલું તો બંને પક્ષે નિર્વિવાદ છે કે હિંદમાં રહેલો હિંસક પક્ષ ભલે અવ્યવસ્થિત અને આજે નજીવો હોય, છતાં તે દિવસે દિવસે બળવાન થતો જાય છે, અને અસરકારક બનતો જાય છે. એનું ધ્યેય અને મારું ધ્યેય એક જ છે, પણ મારી ખાતરી છે કે હિંદના કરોડોને જે મુક્તિ જોઈએ છે, તે એ નહિ અપાવી શકે. વળી મારી દિવસે દિવસે દૃઢ પ્રતીતિ થતી જાય છે કે શુદ્ધ અહિંસા સિવાય બીજા કશાથી બ્રિટિશ સરકારની વ્યવસ્થિત હિંસા અટકાવી શકાશે નહિ. ઘણા માને છે કે અહિંસામાં કાર્યસાધક શક્તિ નથી. જોકે મારો અનુભવ પરિમિત છે, છતાં તે એવો છે કે અહિંસામાં તીવ્ર કાર્યસાધક શક્તિ રહેલી છે. અંગ્રેજ સત્તાની વ્યવસ્થિત હિંસા-

શક્તિ સામે તેમજ દેશના હિંસક પક્ષની અવ્યવસ્થિત હિંસાશક્તિ સામે એ તીવ્ર શક્તિને યોજવાનો મારો ઇરાદો છે. જો હું મૂંગો બેસી રહું તો એ બન્ને હિંસક શક્તિઓને છૂટી લગામ આપ્યા જેવું થશે. મારી સમજ પ્રમાણેની અહિંસાની અમોઘ શક્તિમાં મારી નિઃશંક અને અડગ શ્રદ્ધા હોવાથી તેનો પ્રયોગ કરવાને બદલે હું માથે હાથ જોડી બેસી રહું તો મને લાગે છે કે હું જરૂર પાપમાં પડું.

આ અહિંસાશક્તિ સવિનય લંગ દ્વારા વ્યક્ત થશે. હાલતુરત તો માત્ર સત્યાગ્રહાશ્રમના વાસીઓ દ્વારા જ એનો અમલ થશે, પણ આગળ ઉપર તો એ પદ્ધતિની સ્પષ્ટ મર્યાદાઓને જોઈ સ્વીકારે તે સર્વે તેમાં સામેલ થઈ શકે એવી તેની યોજના છે.

જોખમ વિના જય નથી

હું જાણું છું કે અહિંસાત્મક લડત ઉપાડવામાં ગાંધી સાહેબ કહી શકાય એવું જોખમ હું ખેડી રહ્યો છું. પણ ગંભીરમાં ગંભીર જોખમો ખેડ્યા વિના સત્યનો જય થયો નથી. જે પ્રજા પોતાના કરતાં વધારે મોટી અને પ્રાચીન, અને પોતાના જેટલી જ સંસ્કારી પ્રજાનો જાણેઅજાણે નાશ કરી રહી છે, તે પ્રજાનો હૃદય-પલટો કરવા માટે જેટલું જોખમ ખેડવું પડે તેટલું આણું.

અંગ્રેજોની સેવા જ મારો ઉદ્દેશ

‘હૃદયપલટો’ એ પ્રયોગ હું જાણીજોઈને વાપરું છું. કારણ, અહિંસા દ્વારા મારી ઉમેદ બ્રિટિશ પ્રજાનો એવો હૃદયપલટો કરવાનો છે કે જેથી એણે હિંદને કરેલા નુકસાનને તે સ્પષ્ટપણે જોઈ શકે. હું આપના દેશગંધુઓનું અહિંત શોધતો નથી. મારા દેશગંધુઓની જેમ જ તેમની યે હું સેવા કરવા ચાહું છું. હું માનું છું કે મેં હમેશાં તેમની સેવા જ કરી છે. ઈ. સ. ૧૯૧૮ સુધી મેં આખી મીંચીને તેમની સેવા કરી. પણ બ્યારે મારી આંખો ખૂલી અને મેં અસહકાર પોકાર્યો, ત્યારેયે મારો ઉદ્દેશ તેમની સેવાનો જ હતો. જે શસ્ત્ર મેં નમ્રતાથી

પણ સહતાપૂર્વક મારાં પ્રિયમાં પ્રિય સગાં સામે ઉપાડેલું તે જ શસ્ત્ર મેં સરકાર સામે ઉપાડ્યું. હું હિંદીઓના જેટલા જ અંગ્રેજોને ચાહું છું એ વાત જો સત્ય હોય, તો તે લાંબો વખત છૂપી રહેશે નહિ. વરસો સુધી મારી કસોટી કર્યા બાદ જેમ મારા કુટુંબીઓએ મારા પ્રેમનો દાવો કબૂલ રાખ્યો, તેમ અંગ્રેજો પણ કબૂલ રાખશે. મને ઉમેદ છે કે પ્રજા મને સાથ દેશે, અને જો તેમ થશે—સિવાય કે બ્રિટિશ પ્રજા વહેલી સમજી જાય—તો દેશના પર તૂટી પડનારાં દુઃખનાં પૂર વજ્રમાં વજ્ર હૃદયને પણ પિગળાવવા પૂરતાં થશે.

સવિનય ભંગ દ્વારા સત્યાગ્રહ કરવાની યોજના ઉપર સૂચવ્યા છે તેવા અન્યાયો સામે લડવાની રહેશે. બ્રિટિશ પ્રજા સાથેના સંબંધ તોડી નાંખવાની અમને ઇચ્છા થાય છે, તેનું કારણ ઉપલા અન્યાયો જ છે. એ દૂર થતાં રસ્તો સરળ થશે. પછી સુલેહનો માર્ગ ખુલ્લો થશે. હિંદ સાથેના બ્રિટિશ વેપારમાંથી લોભનું પાપ નીકળી જાય તો અમારી સ્વતંત્રતા સ્વીકારવામાં મુશ્કેલી નહિ રહે. હું આપને આદર-પૂર્વક વીનવું છું કે આ અન્યાયોને સ્વીકારો, તેને તત્કાળ દૂર કરવાનો માર્ગ કાઢો, અને આ રીતે સર્વ માનવજાતિનું કલ્યાણ શોધવાના જ આશયથી જ એ સરખા દરજ્જાના પક્ષો સલાહ માટે ભેગા થાય એવો માર્ગ લો, આથી સ્વેચ્છાપૂર્વક મિત્રતા બંધાશે. બંને દેશો એક બીજાની મદદમાં જિલા રહેવાની અને બંને અનુકૂળ થાય તેવો વેપાર બેડવાની રીતો નક્કી કરી શકશે. કમલાગ્યે દેશને પીડતા કામી જગડાઓને આપે નિષ્કારણ જ વધારેપડતું મહત્ત્વ આપ્યું છે. રાજ-અધારણની કોઈપણ યોજના નક્કી કરવામાં એ બાબતો મહત્ત્વની છે ખરી, પણ સર્વ કામોને સમાનપણે લાગુ પડતા, કામોથી પર એવા મહાન પ્રશ્નોને એ જગડાઓ સાથે કશું લાગતું વળગતું નથી.

તમે ન સાંભળો તો—

પરંતુ ઉપરનાં અનિષ્ટો દૂર કરવાનો આપ કોઈ ઉપાય શોધો નહિ, અને મારા કાગળની આપની ઉપર અસર ન થાય, તો આ

મહિનાની ૧૧મી તારીખે હું આશ્રમના શક્ય હશે તેટલા સાથીઓ સાથે મીઠાને લગતા કાયદાઓનો અનાદર કરવાનું પગલું ભરીશ. ગરીબ વર્ગના દષ્ટિબિન્દુથી આ કાયદો મને સૌથી વધુ અન્દાચી લાગ્યો છે. સ્વાતંત્ર્યની લડત દેશના ગરીબમાં ગરીબ વર્ગ માટે મુખ્યત્વે હોવાથી, આ અનિષ્ટ સામેની લડતથી શરૂઆત કરવામાં આવશે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે અમે આટલાં વર્ષો સુધી આ દુષ્ટ ઇન્ટરને વશ રહ્યા. મને કેદ કરીને મારી યોજના નિષ્ફળ કરવાનું આપના હાથમાં છે એ હું જાણું છું. હું આશા રાખું છું કે મારી પાછળ લાખો માણસ વ્યવસ્થિત રીતે કામ ઉપાડી લેશે, અને જે મીઠાના કાયદા કદી થવા જ નોંધતા નહોતા એનો ભંગ કરી કાયદાની રૂએ થનારી સમને ભોગવવા તૈયાર થશે.

શક્ય હોય તો તો આપને નકામી-અથવા જરાયે-મૂંઝવણમાં નાંખવાની મારી ઈચ્છા નથી. જે આપને મારા કાગળમાં કાંઈ વળૂદ લાગતી હોય, અને મારી સાથે ચર્ચા કરવા જેટલું આપ એને મહત્ત્વ આપવા હો, અને તે કારણસર જે આપ આ કાગળની પ્રસિદ્ધિ અટકાવવા ચાહતા હો, તો આ કાગળ મળતાં જ આપ મને તારથી ખબર આપશો તો હું ખુશીથી તેમ કરતો અટકીશ. પણ, જે મારા કાગળના મુખ્ય મુદ્દાઓને સ્વીકારવાનું આપને અશક્ય લાગતું હોય તો તો મને મારે માર્ગેથી પાઝો ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ એવી વિનંતિ કરું છું.

આ કાગળ ધમકીરૂપે લખાયેલો નથી, પણ સત્યાગ્રહીના સરળ અને પવિત્ર ધર્મના પાલનને અંગે છે. આથી આ પત્ર હું એક અંગ્રેજ યુવકદ્વારા આપને પહોંચાડવાનો ખાસ માર્ગ લઉં છું. એ યુવક હિંદની લડત ન્યાયી છે એમ માને છે, અહિંસામાં એને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, અને જાણે ઇશ્વરે જ એને આ પત્ર માટે મારી પાસે મોકલી આપ્યો હોય તેમ મારી પાસે આવ્યો છે. એ જ વિનંતિ.

લિ. આપનો સાચો મિત્ર,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

વાસી જવાબ

“ ભાઈશ્રી ગાંધી,

તમારો તા. ૨૭નો પત્ર નામદાર વાઈસરૉયને મળ્યો છે. તમે એવું કાર્ય ઉપાડવા ધારો છો કે તેને પરિણામે સુલેહશાંતિનો ભંગ થવાનો તથા કાયદાનો અનાદર થવાનો ભય ચોખ્ખો રહેલો છે: એ જાણીને વાઈસરૉયસાહેબને દિલગીરી ઉપજી છે.

લિ. સેવક,
જી. ઈનિંગહૅમ
ખાનગી મંત્રી ”

આપના જવાબમાં આપણે પરિચિત જીએ. વાચક નોંધ શકશે કે ચોર ક્રેસ્ટવાળને દંડે એ ન્યાય આ છે. એનો વધુ પુરાવો નોંધતો હોય તો ઘડાઈ ગયેલી દળના આ જવાબમાંથી મળી રહે છે. પગે પડીને મેં જ્યાં ખાવાનું માર્યું ત્યાં ભાણામાં પથરા મળ્યા.

મીઠાનો ગરીબો ઉપર પડતો વેરો— જેને લીધે તેના ઉપર વાર્ષિક પાંચ આજ્ઞાનો એટલે લગભગ ત્રણ દિવસની કમાણી જેટલો ખોજો પડે છે તે—૨૬ કરીને મને પોતાનો કરી લેવાનું વાઈસરૉય-સાહેબના હાથમાં હતું. હિંદુસ્તાન સિવાય ગ્રીન્ન કોઈ પણ દેશમાં, ૩. ૩૬૦ની વાર્ષિક આવકવાળાને પોતાને ખાવાના મીઠા માટે રાજ્યને ૩. ૩ આપવા પડતા હોય એવું મારી જાણમાં નથી. આદો

વાસી જવાળ આપવાને બદલે બીજું ઘણું વાઇસરોય કરી શકત. પણ હજી એ વખત નથી આવ્યો. જે પ્રજના વાઇસરોય પ્રતિનિધિ છે તે એમ ઝટઝટ નમ્યું આપે એવી અથવા ઝટઝટ પશ્ચાત્તાપ કરે એવી નથી. કાલાવાલા કરવાથી તે કદી માનતી નથી. શારીરિક બળ એ તરત ધ્યાનમાં લે છે. જરાયે થાક્યા વિના કલાકો સુધી મુક્કાબાજના ખેલ એ એકશ્વાસે નિહાળી શકે છે. ફૂટબોલની મેચ જેમાં હાડકાં ભાંગવાનો સંભવ હોય છે એ જોવા તેઓ ગાંડાગાંડા થઇ જાય છે. યુદ્ધનાં લોહીને ફિંગવી નાંખે એવાં વર્ણનો તેમને રોમહર્ષણ લાગે છે. વિરોધ ઉઠાવ્યા વિના મૂંગામૂંગા સહન કરેલા દુઃખની પણ તેઓ કદર કરે છે, પરંતુ ગમે તેવી સચોટ દલીલ હોય તેથી કાંઈ જે કરોડો રૂપિયા હિંદુસ્તાનમાંથી દર વરસે તે ધસડી જાય તે એ તે જતા નહિ કરે. એટલે વાઇસરોયના જવાબમાં મને હું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું લાગતું નથી.

પરંતુ એટલી મારી ખાતરી છે કે મારા કાગળમાં જે લખ્યું છે. તે ફોજોનો ધાન હોય તો મીઠાવેરો અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓના કિલ્લ ભરાઇ ચૂક્યા છે. મારા કાગળમાં લખેલામાંથી કેટલું હું સાચે જ કરવાનો છું તે તો કાળે કરીને જ જણાશે.

જવાબમાં લખ્યું છે કે હું એનું કાર્ય ઉપાડવા ધારું છું જેને પરિણામે સુલેહશાંતિનો ભંગ થવાનો તથા કાયદાનો અનાદર થવાનો ભય ચોખ્ખો રહેલો છે. કાયદા અને ધારાધારણનાં થોથાનાં મોટા પહોડો ખડકલા તો છે પણ પ્રજાને તો એક જ કાયદાનો પરિચય છે, અને તે બ્રિટિશ અમલદારની મરજી. એક જ સુલેહશાંતિ પ્રજાએ અનુભવી છે, અને તે પોતાના દેશમાં જ કેદી જેવી સ્થિતિમાં રહેવાની. આખો હિંદુસ્તાન દેશ એક મોટું કેદખાનું થઇ ગયો છે. હું આવા કાયદાને ગણકારતો નથી, અને જે ફરજિયાત શાંતિ પ્રજાના હૃદયને મોકળાશને અભાવે ગૂંગળાવી રહી છે તેના સ્મશાનવત્ એકસરનો નાશ કરવાની હું મારી પવિત્ર ફરજ સમજું છું.

પ્રશ્નોત્તરી

સત્યાગ્રહ શરૂ થવાની વાત ચાલી રહી છે તે વિષે કેટલાક મિત્રોએ અને ટીકાકારોએ પૂછેલા પ્રસ્તુત પ્રશ્નોના જવાબ આપવા થયે છે.

પ્ર० તમને એટલી અધીરાઇ તો નથી આવી ના કે સરકારને તમારા ઇરાદા અને યોજનાની ખબર આપ્યા વિના અને તમને સંતોષવાના અને તમને પકડવાની તક આપ્યા વિના જ તમે સત્યાગ્રહ શરૂ કરશો ?

ઉ० જેઓ મારા આગલાં કામો બાંધે છે તેમણે બાંધેલું જોઈએ કે કશું ચોરીથી કે અધીરાઇથી કરવું હું સત્યાગ્રહથી વિરુદ્ધ માનું છું. હું કાંઈ પણ યોજના પગલું લઉં તે પહેલાં વાઇસરોયને અવશ્ય મારા ઇરાદાની ખબર આપીશ. પોતાના વિરોધી અથવા કહેવાતા દુરમનેથી સત્યાગ્રહી કશું છૂપું નથી રાખતો.

પ્ર० લાહોરમાં તમે નહોતું કહ્યું કે સવિનય કાનૂનભંગ માટે, ખાસ કરીને મોટા પાયા ઉપર કર ન ભરવાની લડત માટે, દેશ તૈયાર નથી ?

ઉ० આજે પણ દેશ તૈયાર છે એવી મને ખાતરી નથી. પણ અગાઉ મને જે સ્પષ્ટ નહોતું એ આજે દીવા જેવું સ્પષ્ટ લાસતું બન્ય છે કે અહિંસાનું વાતાવરણ આજે નથી તો તે કાલે થશે એમ ન કહેવાય; એથી જાલકું, જે હિંસક વાતાવરણ આજકાલ વધતું જતું જોવામાં આવે છે તેમ જો અહિંસાવાદી શાન્ત બેઠા રહે તો તે વધ્યા

કરવાનો સંભવ છે, કેમકે નવજીવાનો અધીરા થયા છે. મને ખાતરી છે કે ૧૯૨૧માં મહાસભાએ સત્યાગ્રહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો એટલે જ આમાંના ઘણાએ પોતાનો હિંસાનો કાર્યક્રમ મુલતવી રાખ્યો હતો. દેશ સવિનય કાનૂનભંગને માટે તૈયાર નથી એમ હું જેમજેમ કહેતો ગયો છું તેમતેમ યુવાનો વધારે ચંચળ બનતા ગયા છે. એટલે મને હવે લાગે છે કે જો અહિંસામાં હિંસાને શમાવવાની શક્તિ હોય— અને મને વિશ્વાસ છે કે છે—તો લડલડતી હિંસાની મધ્યમાં પણ એનો ચમત્કાર ચાલી શકે એ જોઈએ. પણ આ બાબતમાં એક મુશ્કેલી એ હતી કે મહાસભા આખી પ્રજાની પ્રતિનિધિ હોવાનો દાવો કરતી હોવાને લીધે, મહાસભાવાદીઓ હિંસા કરે તો તેની પણ જવાબદારી લીધા વિના કાનૂનભંગ ન કરી શકે. આ ભંગ કરવાની જવાબદારી મારા માથા ઉપર લઇ લઇને મેં એ મર્યાદાનું બંધન ટાળ્યું છે. કારણ હું તો કોઇનો પ્રતિનિધિ નથી, તો જેને હું જાતે મારી લડતમાં દાખલ કરું તેમને માટે જ હું જવાબદાર છું. એટલે હાલતુરત તો જેઓ આશ્રમના નિયમોને વશ વર્તે છે અને કેટલોક સમય યાં પાળી રહ્યા છે તેમને જ હું મારી સાથે ભેળવવા માગું છું. એટલી વાત સાચી કે લડત દરમ્યાન દેશ ખુનામરકીએ ચડે તો તેને માટે પરોક્ષ રીતે તો હું જવાબદાર ગણાઉં જ. પણ એવી જવાબદારી હમેશાં રહેવાની જ. એ તો આજે બ્રિટિશ રાજની સાથે ગમે તેટલો ઓછો અને અનિચ્છાએ હું જે સહકાર આપી રહ્યો છું તેને પરિણામે એ રાજ્યકર્તાના પ્રજા પ્રત્યેનાં પાપોમાં હું જેટલો ભાગીદાર છું તેથી સહેજ જ વધારે હું બીજાઓની ખુનામરકીને માટે જવાબદાર ગણાવો જોઈએ. દાખલા તરીકે, આજે હું સીધી અથવા આડકતરી રીતે કરો આપીને આ રાજ સાથે સહકાર કરી રહ્યો છું. હું મીઠું ખાઉં છું તેટલામાં પણ મારો ઇચ્છાપૂર્વક સહકાર અપાઈ જાય છે.

બીજી એક વસ્તુ મને પ્રથમના કરતાં આજે વધારે સ્પષ્ટ લાગે છે તે આ છે: બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને પોષવા માટે ચાલતું આ

રાન્ય હિંસાની મહામૂર્તિ છે. એ રાન્ય તો જ્ઞાનપૂર્વક હિંસા ઉપર જ રચાયેલું છે; બીજી તરફથી અધીરા દેશભક્તો હિંસામાં ફસાઈ ગયા છે. તેમને ખબર નથી કે તેમની બેઢંગી અને નિષ્ફળ ખુનામરકીથી તેઓ આ રાન્યને ટેકો આપી રહ્યા છે અને જેનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેને જ બળવાન કરી રહ્યા છે ! હવે જો હિંસાની મહામૂર્તિ એવા આ રાન્યને મારી અહિંસા સાંખી રહી છે તો પેલા અજ્ઞાન, અધીરા યુવકોની હિંસા શા સારું એ સાંખી ન લે ? આજે હું દીવા જેવું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું કે મારી અહિંસાનો પ્રયોગ ખ્રિસ્તિય કુરાન્યની સામે થઈ રહ્યો છે ને એ કુરાન્ય કેટલેક અંશે ડગ્યું છે. તેવી જ રીતે આજે હું હિંમતપૂર્વક મારી અહિંસાનો પ્રયોગ એટલે કે સવિનય કાનૂન ભંગ કરું તો અધીરા દેશભક્તની રાન્યની સામે ચાલી રહેલી હિંસાને પણ મારી અહિંસા ડગાવશે. લડતની કુલ લગામ મારા હાથમાં રાખીને આ બીજા પ્રકારની વિસત્રું જોખમ હું ઓછામાં ઓછું કરી નાંખું છું. આમ બધું કહ્યા છતાં ‘ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ’એ મારા ધરિદાનું જે વર્ણન આપ્યું છે તેમાં સત્ય રહેલું છે એમ મને લાગે છે. હું જે પત્રક લેવા ધારું છું તેને તે ‘ જુમારીનો છેલ્લો પાસો ’ કહે છે—એમ તે ભલે કહે. મારી આખી જિંદગી મેં એક પ્રકારનો જુમાર ખેલ્યો છે. સત્ય શોધવાની મારી ધગશમાં, અને અહિંસા વિષેની મારી શ્રદ્ધાને અનુસાર નિઃશક રીતે પ્રયોગો કર્યે જવામાં મેં ગમે તે ભયંકર જોખમ ખેડતાં પાછું ફરીને જોયું નથી. પણ તેમ કરવામાં મેં ભૂલ કરી હોય તો દરેક યુગમાં અને દરેક દેશમાં થયેલા સુપ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રીઓની જેમ ભૂલ કરી છે. તેઓ પોતાની જિંદગી સાથે ઓછો જુમાર નથી રમતા.

પ્ર० પણ હિંદુમુસલમાન ઐક્યમાં તમને બારે વિશ્વાસ હતો ને, તેનું શું થયું ? એ ઐક્ય વિના તમારું પૂર્ણ સ્વરાજ પણ શા કામનું છે

ઉં એ ઐક્ય વિષેની મારી શ્રદ્ધા પૂર્વની જેમ જન્ય છે. નાનામાં નાની કામના ભોગે પણ મારે એ સ્વરાજ નથી ભેદભરું, તો પછી સખળા મુસલમાન અને એથી જરાય ન ઊતરે એવા શીખના ભોગે તો હું શેનો જ એ ધમ્મું? લાહોર મહાસભાનો ઐક્ય વિષેનો ઠરાવ અગાઉની મહાસભાએ એ દિશામાં કરેલા બધા પ્રયાસોના અર્કરૂપ છે. કામી સવાલનો નિકાલ કામી ધારણે મહાસભા નહિ કરે એમ લાહોરનો ઠરાવ જણાવે છે, પણ જો એવા નિકાલનો તેને વિચાર કરવો જ પડે તો તે એવા નિકાલનો જ વિચાર કરશે કે જેથી ન્યાય માગનારી કામને ન્યાય જ નહિ પણ સંતોષ મળે. જે લડત હું ઉપાડવા ધારું છું તેથી આખી પ્રજામાં સ્વતંત્ર થવા જેટલી શક્તિ આવશે એવી ધારણા છે. પણ ત્યાં સુધી બધા પક્ષો ભેળા ન થાય ત્યાં સુધી આ સ્વતંત્રતા પ્રત્યક્ષ નહિ થાય. સત્યાગ્રહને કામી પ્રશ્નની સાથે સંબંધ હોય નહિ. છતાં કામી પ્રશ્ન શાંત ન થાય ત્યાં સુધી સત્યાગ્રહ ન કરવો એવી દલીલ તો ધાણીના બેલની ફૂદડી જેવી હોય—કામી પ્રશ્ન શાંત ન થાય ત્યાં સુધી સત્યાગ્રહ ન થાય એમ નથી, પણ સત્યાગ્રહ ન થાય ત્યાં સુધી એ પ્રશ્ન પણ શાંત નહિ થાય એમ બને. હું આશા તો એ રાખું છું કે મહાસભાના કામી પ્રશ્ન વિષેના ઠરાવમાં શુદ્ધ દાનત હશે ને તેને વિષે તે ઐકનિષ્ઠ રહેશે તો તે એક બળવાન મધ્યસ્થ પક્ષ નીવડશે અને નબળામાં નબળી કામના હિતનું પણ તે સરસ રક્ષણ કરશે. આવી મહાસભાના સભ્યો તે પ્રજાના ખરા સેવક હશે, સત્તાભૂખ્યા ન હોય. પૂર્ણ સ્વરાજ ન મળે અથવા ઐક્ય ન થાય ત્યાં સુધી સરકાર પાસેથી હોદ્દા અથવા મહેરબાની મેળવવામાં તે નાની કામની સાથે હરીકાષ્ઠમાં ન ઊતરે. સુભાષે મહાસભાને ધારાસભાઓ સાથે હવે લેવાદેવા નથી—અને આ ધારાસભાઓએ કામી ઝેર પેદા કરવામાં વધારેમાં વધારે હિસ્સો આપ્યો છે. એટલી દુઃખની વાત છે ખરી કે આજે મહાસભાના સભ્યો ત્રણભાગે હિંદુ જ છે.

પણ જો મહાસભાના હિંદુઓ કોમી દષ્ટિએ વિચારતાં અટકશે, અને બીજી કોમોની સાથે સરખી રીતે ભોગવી શકાય નહિ એવો એક લાલ લેવાની ના પાડશે તો તેમના કૃત્યથી અવિશ્વાસ તટકાળ દૂર થશે અને ઉત્તમોત્તમ મુસલમાનો, શીખો, પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ, યહૂદીઓ અને પોતાને હિંદુસ્તાનના માનનારા બીજા બધા તેમની સાથે ભળશે.

પણ મહાસભા આ આદર્શને કોઈ દિવસ પહોંચે કે ન પહોંચે, મારો માર્ગ તો હમેશની જેમ સાફ જ છે. સૌ કોમોનું એક જ એક મારે માટે કંઈ નવો પ્રેમ નથી. હું સમજીશો થયો ત્યારથી મેં એ એકજને પ્રાણથી અધિક વસ્તુ ગણી છે. અને તેને જ અનુસાર હું વર્તતો આવ્યો છું. ૧૮૮૯માં હું જીવાનિયા તરીકે વિલાયત ગયો ત્યારે પણ મને એને વિષે આજે જેટલી જાગૃત શ્રદ્ધા છે તેટલી જ હતી. ૧૮૯૩માં દક્ષિણ આફ્રિકા ગયો ત્યારે પણ મેં મારા જીવનનું પ્રત્યેક પગલું એ એકજને કેન્દ્ર રાખીને ભર્યું હતું. આવો દૃઢમૂળ પ્રેમ આખા જગતનું રાજ્ય મળતું હોય તોપણ તજી શકાય એમ નથી. બિલ્કટ! મને તો વિશ્વાસ છે કે આ લડતને લીધે પ્રજાનું ધ્યાન કેમી પ્રજા ઉપરથી ખસીને દરેક ધર્મના અને દરેક પંથના હિંદીઓના સામુદાયિક કલ્યાણના પ્રશ્નો ઉપર ચોંટશે.

પ્ર૦ ત્યારે તો તમે બ્રિટિશ પ્રજાની શત્રુતા કરનાર એક બળ બિલું કરવાની નેમ રાખો છો, કેમ ?

ઉ૦ કદી નહિ. આલોક કે પરલોકની કોઈ પણ વસ્તુના કરતાં મારો અહિંસાનો પ્રેમ વધી જાય છે. સત્યને માટેનો પ્રેમ એના જેટલો છે ખરો, કારણ મારે મને સત્ય અને અહિંસા એ પર્યાય શબ્દો છે. અને અહિંસા વિના સત્યની સમીપ પહોંચવું કે દર્શન કરવું અશક્ય છે. જો મારા જીવનમાં જીદાજીદા ધર્મો વચ્ચે ભેદ નથી તો જીદાજીદા વિચારમાર્ગો, પંથો કે પ્રજા વચ્ચે પણ ભેદ નથી. બધા ભેદો છતાં મનુષ્ય તે આખરે મનુષ્ય છે એવો મારો વિશ્વાસ છે. આ

લડતનો આરંભ કરવામાં હિંદીઓના પ્રેમથી હું જોડલો પ્રેરાયેલો છું તેટલો જ અંગ્રેજોને મારેના પ્રેમથી પ્રેરાયેલો છું. જાતે જ કષ્ટ ઉઠાવી લઈને હું તેનો હૃદયપત્રો કરવા ઇચ્છું છું, તે તેનો નાશ નથી ઇચ્છતો.

પ્ર૦ પણ આપણા આ સ્થૂળ જગતમાં તમારાં આ સ્વપ્નાં કદી સાચાં નથી પડવાનાં એમ નથી લાગતું ?

ઉ૦ ભલે તેમ હોય. આવો આરોપ મારા ઉપર થાય છે એ હું જાણું છું. ભૂતકાળમાં મારાં સ્વપ્નાં મને ઠીક કામ આવ્યાં છે, તો આ છેલ્લું સ્વપ્નું શા સારું નકામું જાય ? જો નકામું જાય તો નુકશાન મને અને જે તેની અસર તજે આવે તેને થશે. પણ મારા એ સ્વપ્નાનું માફું પરિણામ સરકારને સ્પષ્ટ લાસતું હોય તો મારા શરીરનો તે ઇચ્છે ત્યારે કબજો લઈ શકે છે. જો મારા સત્યાગ્રહની ધમકીને લીધે કોઈ અંગ્રેજની જિંદગી આજે છે તે કરતાં વધારે જોખમમાં આવતી હોય તો કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી અને કરાંચીથી દીપ્પગઢ સુધીમાં થનારી ગમે તેટલી ખુનામરકીને પહોંચી વળવાને માટે બ્રિટિશ રાજનો દંડ પૂરતો લાંબો અને સમર્થ છે.

અને છેવટે જો બધા રાજદ્વારીઓ અને વર્તમાનપત્રકારો મને ‘અપીલ’ કરવાને બદલ સરકારને ‘અપીલ’ કરે અને અનેક કાળથી ચાલુ એવા અન્યાયો દૂર કરવાનું તેને સમજાવે તો સત્યાગ્રહની લડત શરૂ થવાની પણ જરૂર ન રહે. અન્યાયોમાંના કેટલાક તો ઓછાવત્તા મેં આ પાનાંમાં જ દર્શાવ્યા છે.

રાજદ્રોહનો ધર્મ

સક્રિય રાજનિષ્ઠા અને સક્રિય રાજદ્રોહ એ બે વચ્ચે કોઈ વચ્ચે ભાગ નથી. ન્યાયાધીશ સ્ટીવનું એક વચન છે કે રાજદ્રોહના ગુના-માંથી મુક્ત કરવાને માટે માણસે પોતાને સક્રિય રાજનિષ્ઠ સિદ્ધ કરવો જોઈએ. લોકશાસનના આજના દિવસોમાં વ્યક્તિ વિષે સક્રિય નિષ્ઠા જેવી કોઈ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ, એટલે નિષ્ઠા કે દ્રોહ એ કેવળ સંસ્થા પરત્વે જ હોય. એટલે આપણે રાજદ્રોહી છીએ એનો અર્થ કોઈ વ્યક્તિને નાશ કરવા પ્રયત્ન નથી પણ સંસ્થાને નાશ કરવા પ્રયત્ન એ છીએ. આજનું રાજતંત્ર એક એવી સંસ્થા છે કે જે તેનું સાચું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે તો કોઈ પણ જણ રાજનિષ્ઠ રહી શકે જ નહિ. એ તંત્ર સડેલું છે. વ્યક્તિઓના વર્તન વિષેના એના ધણા કાયદા તદ્દન ઘાતકી છે, અને એનો અમલ તેથી થે વધારે ખરાબ છે. ધણીવાર આ રાજતંત્રમાં એક માણસની મરજી એ જ કાયદો થઈ પડે છે, બહુકે એમ કહેવામાં વાંધો નથી કે આ દેશમાં જેટલા જિલ્લા છે તેટલા જ રાજકર્તા છે. કલેક્ટરો કહેવાતા આ અમલદારોને ન્યાય કરવાની અને વહીવટ કરવાની બંને સત્તા છે. કહેવાય છે તો એવું કે આ અમલદારો અતિશય ખામીવાળા છતાં કાયદાને નામે ચાલતા કાયદા પ્રમાણે વર્તે છે, તો પણ આ અમલદારો ધણીવાર મનસ્વી હોય છે અને પોતાના તરંગો સિવાય બીજા કશાને તેમને

અંકુશ હોતો નથી. લોકોના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ અમલ કરવાને બદલે તેમને પોતાના પરદેશી શેઠો અથવા સિદ્ધાંતોને અનુસરવું પડે છે. આવા લગભગ ત્રણસો અમલદારોની એક સોનેરી ટોળી છે જેના જેવી સત્તા ધરાવનારી ટોળી જગતમાં બીજી એકે નથી. તેમને અમુક મહેસૂલ ઉધરાવવાનું જ હોય છે, એટલે લોકોની પાસે તેટલી રકમ ઉધરાવવામાં તેમને કશો વિધિનિષેધ નડતો નથી. આ આખું તંત્ર હિંદુસ્તાનના કરોડો મરીબોને ધાતકી રીતે ચૂસીને ચલાવવામાં આવે છે. અને એ વસ્તુ તેઓ પોતે કબૂલ કરે છે. પટેલથી માંડીને તે પોતાના ચિટનીસ સુધી આ રાજ્યોએ નીચલા અમલદારોના એક એવો વર્ગ પેદા કર્યો છે કે જે પોતાના પરદેશી શેઠોની એક બાબુએ ખુશામત કરે છે અને બીજી બાબુએ લોકોની સાથેના પોતાના નિત્ય-વ્યવહારમાં એવી તો બેજવાબ અને ધાતકી રીતે વર્તે છે કે લોકોમાં શંકા રહેતું નથી, અને નાદીરશાહીને લીધે લાંચરશવતની સામે થવાની શક્તિ રહેતી નથી. હિંદુસ્તાનના રાજતંત્રનું આ લયંકર અનિષ્ટ જેઓ સમજે છે તેમનો તે તંત્ર પરત્વે રાજદ્રોહનો ધર્મ થઈ પડે છે. અને ખુદ્દી રીતે રાજદ્રોહનો પ્રચાર કરવાનો ધર્મ થઈ પડે છે. સાચી વાત તો એ છે કે આવા સડેલા રાજતંત્રને વિષે વફાદારી રાખતી એ પાપ છે, બેવફા થવું એ પુણ્ય છે.

ત્રણસે માણસોના લયથી ત્રાસેલા ત્રીસ કરોડ લોકોનું આ દર્શન એ જુલમઝારો માટે તેમ જ તેમના જુલમના ભોગ થઈ પડેલા ગુલામોને માટે જીંડું છે. આ તંત્રની ફેટલીક વસ્તુઓ સ્વતંત્ર રીતે ભલે આકર્ષક લાગે, પણ એકંદર રીતે એ તંત્ર તો અનિષ્ટ જ છે. આવું જેને જ્ઞાન થાય તેણે એ તંત્રનો વિનાવિલંબે નાશ કરવો જ રહ્યો, અને એ નાશ કરવાને અર્થે જે જોખમ લેવું ઘટે તે લેવાનો તેમનો ચોખ્ખો ધર્મ થઈ પડે છે.

બીજા પક્ષે આ ત્રીસ કરોડ લોકો જે આ તંત્રના ધડનારા

અથવા ચલાવનારા ત્રણસેં માણસોનો નાશ કરવા તૈયાર થાય તો તે નામદાંધ જ કહેવાશે એમાં કશી શંકા નથી. આ વહીવટદારો અથવા ભાકુતિયાઓનો નાશ કરવાના ઉપાય ચોજવા એ હડહડતા અસાનની નિશાની છે. એ તો બિચારા પોતાના સંજોગોને વશ છે. આવા તંત્રમાં દાખલ થનાર પવિત્રમાં પવિત્ર માણસને પણ તેના પાપના છાંટા લાગ્યા વિના રહેશે નહિ, અને એ પાપનો પ્રચાર કરવામાં તેને સાધન થવું પડશે. એટલે આવા તંત્રને નાખૂદ કરવાનો ઉપાય આ વહીવટદારોની સામે ક્રોધ કરી તેમનું નુકસાન કરવામાં નથી, પણ તંત્રની પાસેથી જોટલી ઇચ્છાપૂર્વક મદદ લેતા હોઇએ તે મદદ ન લેવામાં અને તેના કહેવાતા લાભો ન લેવામાં જ છે, એટલે કે અસહકાર જ એક ઉપાય છે. જરાક વિચાર કરીશું તો જણાશે કે સવિનય કાનૂનભંગ એ અસહકારનું આવશ્યક અંગ છે. કોઇ પણ તંત્રના કાયદા અને હુકમોને વશ વર્તવાથી તે તંત્રને આપણે વધારેમાં વધારે મદદ કરીએ છીએ. પાપી તંત્રને એવી નિષ્ઠા ઘટતી નથી. એવી નિષ્ઠા રાખવી કે સેવા કરવી એ તેના પાપમાં ભાગ લેવા બરાબર છે. એટલે સારો માણસ હમેશાં પાપી તંત્રની સામે તન, મન અને ધનથી વિરોધ કરશે. પાપી તંત્રના કાયદાનો ભંગ એ ધર્મ થઇ પડે છે. આ ભંગ જો અવિનય અથવા હિંસક ભંગ હશે તો એ તંત્ર ચલાવનારા માણસોને નુકસાન કરશે પણ તંત્રને કાયમ રાખશે, બલકે તેમનું પાપ વધારશે. એટલે અહિંસક અથવા તો સવિનય કાનૂનભંગ એ જ માત્ર એક અમોઘ ઉપાય છે. અને તેનો પ્રયોગ કરવો એ પાપની સાથે અસહકાર કરનારનો ધર્મ થઇ પડે છે.

સવિનય કાનૂનભંગમાં જોખમ રહેલું છે; કારણ કે એ શત્રુનો પ્રયોગ હજી સંપૂર્ણપણે થયો નથી, અને હમેશાં હિંસાથી ભરેલા વાતાવરણમાં એ પ્રયોગ કરવો પડે છે. કારણ જીલમનો દોર વર્તેલા હોય ત્યારે જીલમના ભોગ થઇ પડેલા લોકોને વિશે પુષ્કળ ક્રોધ પેદા થાય

છે. તેમની નબળાઈને લીધે તેમનો ક્રોધ તેમનામાં સમાઈ રહે છે, પણ જરાક સરખું બહાનું મળતાં તે ભભૂકી ઊઠે છે. આ નિરંકુશ પ્રાણુધાતક ગુપ્ત ક્રોધશક્તિને પ્રાણુપોષક અને નિયમવશ શક્તિ બનાવનાર પારસમણિ એ સવિનય ભંગ છે. આ પલટો થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ વિજય થયા વિના રહેતો જ નથી. આ શુભ પરિણામનો વિચાર કરીએ ત્યારે એ શાસ્ત્રના પ્રયોગમાં રહેલું જોખમ એ કશી વિસાતમાં નથી. જ્યારે જન્મત એના પ્રયોગથી પરિચિત થઈ જશે અને તેનાં અનેક સફળ પ્રદર્શન જોશે ત્યારે આજે હવાઈ વહાણ ચલાવવામાં એ શાસ્ત્રની થયેલી પુષ્કળ પ્રગતિ છતાં જેટલું જોખમ રહે છે તેના કરતાં ઓછું જોખમ સવિનય ભંગના પ્રયોગમાં રહેશે.

સચિત્ર માસિક

પ્રસ્થાન

[તંત્રી: રા. વિ. પાઠક]

કોઈને પણ પૂછા કે
ગુજરાતીઓનું સર્વોત્તમ
માસિક કયું? તો તે કહેશે:

“ પ્રસ્થાન ”

હિંદમાં રા. ૫)

પરદેશના રા. ૬૧

અમારાં પુસ્તકો

ગાંધી મણિમહો-

ત્સવાંક ૧-૪-૦

ચુંબન અને બીજી

વાતો ૧-૪-૦

દ્વિરેફની વાતો ૧-૪-૦

રામ અને કૃષ્ણ ૦-૧૦-૦

બુદ્ધ અને મહાવીર ૦-૮-૦

પ્રસ્થાન ફાઇલો પુ. ૧ થી ૮

દરેકના ૩-૦-૦

સરસ્વતી

પુસ્તક ભંડાર

આપને કોઈ પણ પુસ્તક
નેત્રેપતું હોય કે કોઈ પણ
માસિક ક-અ ઠવાડિક ના
ગ્રાહક થવું હોય તો અમને
પૂછાવો.

*

પ્રાવેશિક શી રૂપિયો એક
ભરી કાચમી ગ્રાહક થનારને
ખાસ લાભો મળશે.

ગુજરાતના ગરીબો માટે

દરિદ્ર ના રાયણ

જ્ઞાન પ્રચાર માળા

પુ. ૧ વીરની હાકલ

સરનાર વક્ત્રમભાઈનાં ભા-
ષણોનો સંગ્રહ. પૃ. સંખ્યા
૨૨૫, રફ કાગળ, સચિત્ર
પૂઠું કિં. ૦-૬-૦

પુ. ૨ ધર્મચુદ્રનું રહસ્ય

ગાંધીજીએ લોકોને ઉદ્દેશી
લખેલા કેટલાક લેખોનો
સંગ્રહ પૃ. ૮૦ કિં. ૦-૨-૦

પુ. ૩ તપસ્વીનાં તાતાં તીર

સરકારની નીતિ ઉઘાડી
પાડતા ગાંધીજીએ લખેલા
લેખોનો સંગ્રહ. પૃ. ૪૮
કિંમત ૦-૨-૬

: વધુ તૈયાર થાય છે :

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

સ ર સ્વ તી ગ્રન્થ મા લ્લા નું

બીજા વર્ષનું પહેલું પુસ્તક

વીરની હાકલ

[પ્રસ્તાવનાલેખક શ્રી. મહાદેવ દેશાઈ]

એટલે બારડોલી સત્યાગ્રહ સમયે જે ભાષણો સાંભળી સાંભળીને ગૂજરાતના ખેડૂતો ગાંડા થયા હતા, બારડોલીની કણબણો વીરાંગનાઓ બની હતી, યુવકો મંત્રમુગ્ધ બન્યા હતા; જે ભાષણોએ ‘ભાટીમાંથી માણસો’ ધડયા હતા; જે ભાષણોના ભણકારાથી ખોરીબંદરના ડોશીમાંએ ગૂજરાતમાં લેનીન પાક્યો છે એવી આગાહી કરી હતી; દૂકમાં, જે ભાષણોથી ભાતખાઉ ગૂજરાતીઓ આજના ગરવા ગૂજરાતીઓ બન્યા છે તે અંગારા જેવાં

સરદાર વલ્લભભાઈનાં ભાષણોનો સંગ્રહ

પૃ. સંખ્યા ૨૨૫

કનુ દેશાઈ કૃત

એન્ટિક કાગળ

સુંદર મુખચિત્ર

છૂટક કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

નોંધ-ખેડૂતો, મજૂરો તથા બીજા ગરીબ વર્ગો માટે પ્રચારાર્થે દરિદ્રનારાયણ જ્ઞાનપ્રચારમાળામાં આજ પુસ્તકની રજૂ કાગળમાં નકલો કાઢી છે. કિં. ૦-૬-૦ ટ.ખ. જુદું.

